

A'

KERESZTÉNYSÉG'

EREDMÉNYEI.

FRANCFIÁBÓL FORDITÁ
SCHREIBER LÁSZLÓ.

Kiadja a' jó 's olcsó könyvkiadó társulat.

A
KERESZTÉNYSÉG
EREDMÉNYEI.

FRANCZIÁBÓL FORDITÁ
SCHREIBER LÁSZLÓ.

Kiadja a' jó 's olcsó könyvtárság társulat.

PESTEN.
EISENFELS ÉS EMICH' KÖNYVNYOMDÁJA.
1850.

A' kereszténység' eredményei.

Ha a' kereszténység teljesen, még tanitmánya- s történetére nézve is, ismeretlen volna előttünk, ha sem a' fát, sem gyökerit nem láthatnók, 's csupán csak a' gyümölcs volna szemünk előtt, még ekkor is kénytelenek lennénk elismerni, miszerint e' gyümölcsöt nem a' föld termé, hogy nedve természetfölötti forrásból származik.

Nekünk e' nagyszerű, mindenütt elterjedt külön munkákban ¹⁾ olly ékesen előadott tárgyat, csupán érintenünk lehet: szemlénk' anyagát csak bölcsészeti lényege teendi.

¹⁾ Nem szükségünk a' mindenkitől ismert „*Génie du christianisme*”-t említenünk, hanem ajánljuk a' spanyolból Balmes után fordított: *La protestantisme comparé au catholicisme dans ses rapports avec la civilisation européenne* czimű munkát, melly többet teljesít, mint mennyit ezime ígér, 's mind alapossága mind alakja által teljesen megfelel a' szellemi műveltség' jelen állásának. A' legnagyobb süker koronázta e' művet nemcsak Spanyolhonban,

*A' kereszténység az összes embert
az erkölcsi,
értelmi*

*'s társadalmi viszonyokra nézve gazdagítja
isteni gyümölcseivel.*

E' három tekintetben fogjuk vizsgálat alá
venni.

I. §.

A' kereszténység' befolyása az erkölcsi világra.

Egy előre is, hogy a' bizonylatot, melyet
a' kereszténységnek, az emberiségre gyakorolt
erkölcsi hatásából huzunk, egyszerűbbé tegyük,
's többnemű másodrendű nehézséget megelőz-
zünk, egy bizonyos, 's nagyon is elhanyagolt
elvhez kell ragaszkodnunk.

Az igaz hit az embernek, természeti erőkö-
déseit gyámolító, hathatós erkölcsi szereket kö-
teles nyújtani, olyannyira: hogy minden ember,
ki ezen eszközöket használni akarja, érezze azok-
nak természetfölötti hatását, 's olly tökélyfokra
jusson, melyet csupán természeti segédeszközei
által sohasem érendett el.

De ezen hitnek, mely illy módon köteles gyá-
molítani az ember' természetét, nem szabad ezt

hanem Francia- sőt Németországban is, mely
becsületére válik a' papságnak, 's becsületére vál-
nék az első publicistáknak is.

erőszakolni. Ez annyi volna, mint azt megrontani 's célját téveszteni; mert e' természetnek sajátja a' szabadság, 's a' hit csupán a' szabadság' gyakorlata által vezetheti céljához az embert. A' szabadság az ember' természetéhez 's a' hit' céljához lényegesen tartozik. Ennélfogva az igaz hit, nem a' szabadság' megrontására, hanem gyakorlata' kiterjesztésére van hivatva.

Innen az következik, hogy az embernek, megmaradván szabadsága, mindig lehet roszat cselekednie, félreismernie 's elvetnie az ég' segedelmét, visszaélnie azzal. Sőt meg kell vallani, miszerint az igaz hit, tágasabb tért nyitván a' szabadságnak, 's öregbitvén erejét az elébe tűzött erények 's kinyilatkoztatott igazságok' tudatával, gonoszabbszerű egyéni vétségekre nyújtand alkalmat, 's ugyanazon kísérlet, melly az egyiket fölmagasztalandja, a' másiknak bukását fogja előidézni: *Positus est hic in ruinam et resurrectionem multorum*; ez eredmény annyival elkerülhetlenebb, minthogy minél alsóbb fokon áll az ember, annyival erősb 's szükségesbnek kell lenni a' fölmagasztására szolgáló eszköznek.

A' dolgok' természetét támadná meg tehát, ki arról vádolná a' hitet, miszerint a' vétket nem törle el a' föld' színéről, sőt némelly büntetésekre alkalmat is nyújtott: ez csak az emberi romlottság-, tevékenyebb szabadság-'s egy tökéletesb jóvali visszaélésnek szüleménye, azon igazság szerint: *corruptio optimi pessima*.

De, ha daczára ezen romlottságnak, a' szabadság' szeszélyeinek, a' visszaélés' sokszoros veszedelmének, mégis természetfölötti tökélyre emeli azokat a' hit, kik valódiilag átölelik; ha mindenkít üdvözít, ki üdvözülni kíván, habár csak egy volna is az ilyen: ez által világosan tanúsítja igazságát, isteniségét. Igen, ha bizonyos, miszerint *csak egy ember*, mint ember, bármilly legyen természeti jelleme, állapota, képessége, csupán azzal ellátva, mi az embert teszi, — az akarattal — a' keresztény hit' gyakorlása által a' szentség's erényesség' természetfölötti fokára jutott, nem szükséges több arra, hogy e' hitnek istenisége saját hatásából bebizonyíthatassék, meg lesz mutatva ezen egy embernek példája által, hogy e' hitnek segítségével minden ember megszabadulhat természeti romlottságától: ez csak tőle függend, csak akarata jöhet kérdésbe. *Ha valaki cselekszi atyám' akaratát*, így szólанд az égnek e' leánya, *látandja, ha calljon tanításom tőle ragyon-e, vagy csak enmagamtól szólok?*; és ha az emberek mind, akarathány miatt meg is maradnak a' romlottságban, ez semmit sem bizonyítand e' hit' istensége ellen, mellynek bizonylatát (próbáját) elfogadni vonakodtak, 's melly miután gyáva vonakodásuk' következtében csak egy embert vezetett az égbe, ez által nem kevésbé tölté be hivatását.¹⁾

¹⁾ „Egyike az ismertem legdúsabb, legmagasztosb,

Már pedig a' ker. vallás mindenkor 's nem csupán egy embernél, hanem millióknál hozta elő e' természetfölötti tökélyt. A' természeti 's társadalmi romlottság' közepette minden akadályok' daczára, mellyeket talál 's elmozdít, az e nyomorult világot alkotó szenvedélyek 's bűnök' folytonos hullámlásában fertőzetlen tisztaságban, megingathatlan állandóságban 's ki nem apadó termékenységben áll fön. Szünet nélkül bájló szépségű lelkek' képzésén fáradozik, mellyek az égnek, mellynek számára készíttetnek, hő kíváncsiakat képesek fölkelteni, 's mellyeket gyakran csupán ez ismer. Szegény alávaló természetünk-ből angyalokat, szenteket alakít.

Szenteket! értjük-e jól, mit jelent ez? elméltünk-e valaha a' szentség' tüneménye fölött. Mi az ember természeti állapotában? megtudjuk, ha minmagunkat tekintjük: Az ember, a' kevesbbé rosztat értjük, rosztára, önzésre, tunya-

legszentebb lelkeknek, szól Stollberg, ifjúságának első éveitől fogva a' világ által elfordított a' ker. hittől: de a' világ őt soha ki nem elégíté; mindig tisztelé az erényt, 's azon szomjjal keresé az igazságot, mellyet Isten ki szokott elégíteni. — Sokáig Sokrates' bölcsészete volt reményhorgonya; mély rokonszenvvel karolá át e' bölcsész' magasatos egyszerűségét, melly fölkelte gondosságát, lángoló de ovatos buzgalmát, vágyait azon tárgyak iránt, mellyek a' világ fölött vannak. Mindamellet magasabb eszmék után kezdé sovárogni, 's midőn némelly keresztények' tettei 's életmódjában sze-

ságra, kevélységre, érzékiség-, keményszivűség-, kétszinűség- 's hihetetlen liuságra hajlandó lény. Vagy természeti hajlamainak bódol, 's ekkor milly fokára süllyed a' romlottság- 's elveteműtségnek! vagy féligmeddig fékezi, 's ekkor kimerülvén ereje e' munkában, nem képes a' jóig fölemelkedni. E' nagy természet, tagadólagos 's terméketlen erkölcsiségre szorítkozik, hősiessége abban áll, ha a' rosztat kikerülni képes. 'S még ekkor is szükséges, hogy a' véralkat, korállapot, természeti hajlam, nagyobb érdeknek nem léte csak igen gyöngé megtámadást intézzon az akarat ellen, vagy éppen hogy ezt még valamelly *durra* érzéki indok is segítse, mint a' becsület, kevélység, tunyaság, hogy így a' rossz éppen a' rossz által akadályoztassék, 's az embernek ne maradjon egyéb érdeme, mint hogy a' szélsőségek között megtartá a' súlyegyent, 's az erényt csak nagyobb haszna miatt követé.

mébe tűnt, mit mindig látni ohajtott, sz. János' evangeliumát kezdé olvasni. Magasztossága, egyszerűsége, tisztasága, lángoló szeretete megragadá lelkét, midőn e' mondathoz ért: *ha valaki cselekszi atyám' akaratát, meglátandja, ha valjon tanításom tőle való-e, vagy csak enmagamtól szölok*; fölkiáltott örömeben: nem! soha bölcs, ki csak ember volt, így nem szólt! Soha egy bölcs sem tette ki hasonló kísérletnek tanítmányát! azontul mindig növekedő buzgalom- és szeretettel elmélkedett, forró imákkal járult a' lények' lényéhez, ki magát szívében mint atya, 's pedig mint atya

Ime mindaz, mire az ember képes. Valamivel több vagy kevesebb, ez legfőbb foka 's terjedelme erényességének. Valamint természeti alakja úgy erényessége sem halad túl bizonyos mértéket.

'S ezen állapotban veszi át az embert a' kereszténység, hogy a' szentség' legmagasb fokára emelje, vagyis olly állapotra, mellyben természetünk' minden rossz ösztönei 's hajlamai legyőzve, 's az erkölcsi jó, legtisztább általánosságában lesz mindennapi fáradalmainknak, életünk' minden sohajtásainak tárgya; mellyben a' lélek, folytonos haladásban az erény felé, nemcsak a' tilosoktól óvakodik, hanem a' megengedttől, a' legkellemesbttől, legdrágábbttól, legtermészetibbttől is megfosztja magát; irgalom nélkül föláldozza, a' testiségtől elválasztja önmagát, 's az érzéki, kéjszavár életet csak azért viseli, hogy annak min-

Jézusban, kinyilatkoztatta. Tökéletesen megtudta, mellyik legyen Isten' tanítmánya, midőn akarata szerint cselekedett; tapasztalá azok' boldogságát, kik nem látnak, 's mégis hisznek. Sokak' kalauza 's vigasztalója lett, 's magasztos 's hathatós példája annak, mit mivelhet Jézus' hite, midőn valamely fölemelkedett lélek szeretetből 's föltétlenül engedé át magát igazgatásának. Életét 's tetteit bölcsészek csodálták, 's a' regényes falunak, mellynek környéken gyakran keresett nyugalmat 's magányt, 's hol megtalálta a' nyugalmat 's magányt Istenének ölében — ártatlan fiatalsága hálás kézzel virágot hinte sirjára; sirjára a' nemes hölgynek, ki azt

den nap meghalhasson; 's ezen eszközök által növekszik, emelkedik, tökély-, kötelesség-, erényteljes életbe merül mindinkább, melyben soha nem látja a' jót mit tesz, hanem csak mit elhagy, 's hőstetteket követvén el, megvetéssel illeti önmagát, túlhaladja a' kötelesség' minden ismert határait, 's ha szabad így szólni, magának az Istennek véghetlen tökélyével akar egybeolvadni.

Ime, ez a' szentség' tökéletes állapota: ki természetünk' romlottságát, nehézkességét ismeri, látja, miszerint ez természetfölötti állapot, valamint ilyen volna azon embernek állása, ki lábával nem érintvén a' földet, közönségesen a' léghen tartózkodnék.

'S csodálatos dolog, a' kereszténység ez állapotot minden természetü, koru, állásu emberben, minden akadályok' daczára képes előhozni. Anynyira ura a' természetnek, hogy annak különfé-

olly sokszor gyűjté maga köré, hogy a' gyermekek' legnagyobb barátja felé vezesse, kit életében annyira szeretett, 's kinek hálás dicsérete épen akkor emelkedett az ég felé, midőn lelke haldokló ajkairól ellebbent!! (*Krisztus urunk' története* gróf Stollberg Frigyesztől II. köt. 51. lap.) A' szerző a' személyt, kinek elragadtató képét az imént rajzoló, következő jegyzetben ismerteti meg velünk: „Galitzin Amália herczegnő, született Schmettau grófnő, meghalt Münsterben 1806-iki sz. György hava' 27-én. Teteme angelmodi kisedő falunak temetőjében nyugszik, az egyház' falának átellenében, a' megfeszített Isten' képe alatt.“

leségéhez sohasem alkalmazza magát. Nincs senki, kit szentté nem tehetne, gyermek, harczos, bölcs, pásztor, király, leányzó, tiszta vagy gonosz lélek, mindez az ő kezében képessé lesz a' szentségre. Sőt épen a' természet 's társadalom گردیدette nehézségek 's akadályok' közepette szokta *megtéréseknek* nevezett átváltoztatásait eszközölni, mellyek nem kevesbbé csodálatos tünemények az erkölcsi világban, mint minők a' természetiben a' mesés ösidőnek átváltozásai voltak.

Ha az apostoli szeretetet 's buzgalmat akarja föltüntetni, üldözöt választand; a' hajthatlan bátorság, 's az állhatatosság' hősiességének fölmutatására gyöngé szűznek szívét szemelendi ki; ha a' szelidség 's alázatosság' remekművei által elragadtatni akarja kebleinket, királyt jelölend ki; a' bölcsész' lelkét a' hitnek egyszerűségével töltendi el; 's a' kézműves' elméjét a' legmagasb-szerű bölcsészettel; ¹⁾ a' nagy név 's fényes birtok örökösének kebelét a' lemondás 's szegénység' szeretetére gyulasztandja; elragadandja a' bájos leányzót a' házasság' édes előkészületei 's

¹⁾ Valaki egy, a' Münster mellett fekvő angelmodi faluból való paraszt előtt a' szerencsétlenséget, minek nevezé, panaszlá be, mellyet vetései, a' jégeső által összeveretvén, szenvedtek. *Oh! válaszolt a' vén földműves, mosolyogva lehajtván fejének hófejér fürtjeit: ez nem szerencsétlenség, csak kár: egyedül a' bűn szerencsétlenség!!* (Stollberg, mi urunk Jézus Krisztus története.)

az anyai ölelések közöl, hogy irgalmas apácát képezzen belőle, 's a' világtól megvetett, leköppött, elfajzott bünleányt a' háromszor szent Istennek szeretetére érdeemesíteni.

A' kereszténységnek a' lelkekre gyakorlott hatása hasonló a' vasrészekkel terhes anyagokéhoz, mellyek a' legpuhább 's gyöngébb fáknek is a' legerősb 's legtartósb fák'szilárdságát 's romolhatlanságát kölcsönzik. Ez természetfölötti nedv. A' szent ember, ujjá alakított, *új ember*. Már csak az, ki az embert alkotá, képes azt ekként ujjaalakítani.

Ez állapot leginkább akkor tűnik szembe, ha azt a' kereszténységen kívüli ember' természetével egybe hasonlítjuk.

A' pogányoknak voltak erényes férfiai, nem tagadom, voltak *bölcseik*; de nem voltak *szentjeik*. Ők a' természetes fölfogásuk alá eső erényeket gyakorlák, erényök emberi, részletes, haszonleső volt; de sohasem követték az erényt önmagáért, az egyszerű, való, föltétlen, minden emberi indoktól ment erényt, 's nem követték minden áron. Bölcseik' életében orias erkölcsi ferdeségekre találunk, egy dologbani erőködéseket más ügyekbeni gyalázatos gyöngeséggel pótolák. Gyakran csodálatra méltó erélyességet fejtenek ki olly tárgy körül, mellyet eleinte erénynek gondolunk, de melly közelebbről tekintve, valóságos vétek, mellynek csábító színe abban áll, hogy más véteknek ellentéte, melly más körülmények

között, ugyanazon okból szinte erénynek látszanék. Náluk az erkölcsi érzet igen korlátolt, 's ha e' korlátokon túl lépnek, álfogalmak' tömkelegében tévedeznek. Nagy ajánlói az erénynek; annyit beszélnek felőle, hogy végre kifáradván, gyakorlására már nem képesek. Külszínével igen, de valóságával nem bírnak. Tetteik sohasem követik irataikat.¹⁾ Sohasem képesek tiszta kötelességtudat- vagy áldozatkészségből valamit tenni, 's mindig van valamelly emberi érdekre, legalább is az önistenítésre szükségök. Az önnegtagadást sohasem ismerték, mindenről 's mi fő, önmagukról lemondani sohasem tudtak. De ezen erény nincs is az emberi erő' körében helyezve, olly kevésbé, mint hogy valakia' légben tartózkodjék, lábaival sem érintvén a' földet. „Többet megmarokolni, vagy átkarolni mint markunk' és karunk' nagysága engedi, 's nagyobbbat lépni, mint milly hosszúak lábaink, lehetetlen 's szörnyeteges“ szól Montaigne; szintillyen az is, hogy az ember önma-ga 's az emberiség' fölé emelkedjék, miután csak

¹⁾ A' régi pogányok' erkölcsi iratait igen pompás 's nagyszerű palotákhoz hasonlítom, mellyek csak homok- és sárra építvék: igen fölmagasztalják az erényt, 's minden világi dolgok' legkitünőbbike gyanánt tüntetik föl, de nem ismertetik meg eléggé, 's gyakran az, mit olly szép néven neveznek, nem egyéb érzéketlenségnél, döllyfősség-, kétségbeesés- vagy szülegyilkosságnál.“ Descartes discours sur la méthode.)

szemeivel képes látni, csak kezeivel érinteni 's megfogni; csak akkor fog tehát magán túl emelkedni, ha Isten őt rendkívüli módon segíti: föl fog emelkedni, elhagyván 's lemondván saját eszközeiről, 's tisztán égi eszközök által engedvén magát fölemeltetni. Csak a' mi keresztény hitünk, nem a' stoicus erény, dicsekedhetik ezen isteni 's csodálatos átváltozással.¹⁾)

Vége a' pogányoknak nemcsak segély hiányzott, hanem kellő ismeret is, hogy a' szentséget elérhették volna. Eszméjével sem bírtak. Annyi rendszert alkottak az erény- mint az igazságról. E' szó: erény, melly ma minden eszmét egyben pontosít össze, náluk annyi részletre volt fölosztva, mennyi erkölcs, szokás, iskola divatozott. Ez azért van, mert az erénynek eszméjét csak önmagukban keresték. Igaz ugyan, hogy bensőnkben van az erénynek eszméje, birunk tudatával, de csak mintegy visszasugárzásképen van ott, mint a' kép a' tükörben; valója Istenben van, kinek képére teremtetünk. Istennek képe bennünk az erkölcsi érzet. Már pedig e' kép csak úgy maradhat fön, ha viszonyban áll eredetiével; honnan következik, hogy csak a' vallás által létezik valódi erény, minthogy az tartja fön e' viszonyt. De az ember lassankint, az eredeti rendbontás' következtében elesett Isten' szemléletétől; 's a' polytheismus öly borzasztóan meghamisítá

¹⁾ Montaigne, Essais II. k. XII. fejezet.

a' valódi vallást, hogy az ember a' helyett, hogy maga Isten' tökélyének tükre lett volna, tökéletlenségének tükrévé tette az Istent, 's e' tökéletlenséget követendő példányul tekinté. Az Isten és ember közti viszony nemcsak megszűnt, hanem föl is fordítottatott. Hogyan maradhatott volna fön ekkor a' fölforgatásnak közepette az erkölcsi tökély' eszméje ?

Valami kétségkívül megmaradt belőle az emberi-nem' öntudatában; de ezen valami olly zavart, bonyolodott volt, hogy mindennemű hamis értelmezésekre nyújtott alkalmat, 's a' régiek' erkölcsiségében felöllő minden balfogás- 's tévedésnek oka lön.

Ezen állapot' tetőpontján találta a' kereszténység az emberi-nemet. Mellyik volt tehát az eszköz, mellýel az emberi-nem' újjáalakítását létesítette ? az volt, hogy Isten' tökéletességének eszméjét, a' homályból, mellyben el vala mintegy temetve, kiemelte, az emberekkel megismertette, fölfogásukhoz alkalmazta, hogy annál láthatóbb, érezhetőbb legyen, személyesítette, testesítette, sőt, csodálatos dolog! emberítette. Istennek szentsége lesujtott, megsemmisített volna bennünket, nem tudandottuk, miként követhessük ember létünkre, miután nekünk nem lehet azt olly tárgyakon gyakorolni, mint Istennek. 'S ő megmutatta, hogyan követhetjük emberi viszonyaink- 's állapotunkban, fölvevén önmaga emberi természetünket, 's viszonyainkban gyakorolván az

emberi erényeket isteni szentségével. Emberi alakba önté (bocsánat a' merész kifejezésért) végtelen szentségének lényegét: emberi példány, Istenember lett a' végre, hogy legyen ember, kit Isten helyett utánozhassunk.

Ime így adatott vissza a' szentségnek előképe az emberi természetnek Jézus Krisztus által, ki a' kitünőleg szent, *a' szentek' szentje*.

'S hogy e' szentséget utánozhassuk, titkos segélylyel, mindenható, természetfölötti vonzerővel kapcsoltatott össze ismerete, melly vonzerő a' keresztényt Jézus' közelébe viszi, benne mintegy átalakítja, őt tagjává teszi, szentté mint ő, és szentté ő általa a' szerint, minő készséget tanusít, engedni ez isteni vonzerőnek, melly a' malaszt: a' malaszt, melly Jézus Krisztus' nedve, e' szenteket alkotó nedv.

Nézzétek milly csodálatos füzére a' mennyei erényeknek virágzik ki belőle, 's a' világban milly hatalmas termékenysége tűnik föl a' szentségnek! A' tizenkét apostol, kik fő ágai voltak ez isteni törzsnek, nem sokára mindazokkal közlék erényét, kik azt elfogadni készek voltak, ez újjáalakító erény ragadó folyam gyanánt áradott szét az emberi-nem' ereiben, 's mindenütt életteljes hajtásokat eresztett a' romlottság 's eszelessnesség gördítette ezernyi akadályok' daczára. Milly látványt nyujta, szól ez ügyben Fontenelle, a' romlott világnak a' kereszténység' születése! A' világon embereket látunk föltűnni 's

szétterjedni, kik a' többtől a' legközönségesebbekre nézve is különböznek; embereket, kik megvetik, mit mások leghöbben keresnek, 's kik ösztinte szeretettel karolják át azt, mitől mások irtóznak. A' panasz ismeretlen beszédmód előttök, hacsak jó szerencsében nem; nem elégszenek meg azzal, hogy szerencsétlen események' közepette megtörhetlen szilárdsággal állanak, hanem gyakran elragadtatásig terjedő örömet éreznek miattok; megerőtetésükbe kerül az, ha önmaguktól nem szállnak a' kintpadra 's vesztőhelyre, 's ha halálra ítéltetnek, csak óhajtasuk teljesül. Minő csodák ezek? úgy kelle szólni a' pogányoknak, minő fölfordulás ez? a' jó 's rossz megváltoztatta-e természetét? vagy tán az emberek változtak meg?

Ez álmélkodás még nagyobb lön, midőn az addig minden erények 's igazságok' birtokában vélt bölcsészek elmélkedéseik-'s cselekvésekben a' világ' szemeláttára hasonlithatlanul tökéletesb bölcsészek által czáfoltattak, szégyenítették meg. Ezen utóbbi bölcsek, vagyis inkább mennyei mesterök volt, ki a' türelemnek bölcs csalók által tanított álnemeit lerontotta, mellyek tán vétkesebbek voltak még a' csak szenvedélyeik után induló emberek' természeti türelmetlenségénél is stb.“¹⁾

Ez időtől a' szentek nem szüntek meg az

¹⁾ Fontenelle : discours sur la patience.

emberiség között létezni. Milly sok 's mennyire különböző szenteket hozott elő a' kereszténység minden időben, állásban, rang- és korban, meggyőzvén minden akadályt azon erény által, melly mindent végbevisz, mit szándokol, 's csak önmagától fogad el tanácsot; az idők' szükségeinek 's akadályainak különmemű szentséget 's erényeket keltvén, mellyek amazoknak megfelelnek 's azokat legyőzik, 's mellyekben elévülhetlen hatalmu folytonos megtestesülés- 's örökösödésnek örvend! Az idő' rövidsége nem engedi sz. hitünk' istenségének eme tanuit jellemeznem vagy csak megneveznem is; számuk tiltja, fönsőségek fölségessé teszi: nem tudván változtatást tenni mind ezen hősök között, megnyugszom abban, hogy önmagok mutassák be magukat az olvasó' emlékezetének 's bámulatának: ajánlásra nincs szükségök.¹⁾

Többire, mint mondtuk, elég egy is, 's van egy, ki elég hatalmas volt még az istentelenséget is tiszteletre hódítani a' kereszténység' erkölcsi elvének istenisége iránt. Voltairenek tolla sohasem találkozott sz. Lajos nevével a' nélkül, hogy

¹⁾ Ezt jobban; mint mi megkísérteni bátorzkodhatánk, megtevé barátunk Rodière ur, a' toulousi törvénytani karnak egyik tanítója, e' czim alatt: les Saints et leur siècle, melly munka szintolly jámbor mint kellemes modorban íratott, benne a' szerző kevés számu lapon bő tudományosság, vizsgálódó lélek, költészeti szellem 's hitteljes szív' kincseit raká le.

minden böszültségét letette 's kereszténynyé vált volna. Számtalanszor hangoztatá dicséretét, 's csodálatos dolog! sohasem választá el a' szentet az embertől, annyira meggyőzte őt minden előítéleteinek ellenére jobb érzete, miszerint ennyi erénynek oka csak emberfölötti lehet. Ime némelly töredékei e' dicséretnek, melly magának a' kereszténységnek dicsérete sz. Lajosban.

„Az emberi erényeket, megvallom, mind birták a' régiek, az isteni erények csak a' keresztényeknél vannak.

Ama hamis vallások' bármellyikét követő királyok önmagukon bünteték meg terhes hivataloskodásukban ejtett hibáikat, mellyekért a' fejedelmek nem akarnak felelősek lenni? Hol van a' régiségnek egy embere, ki azt hitte volna, miszerint az Isten' igazságosságának számot kell adnia, nem mondom vélkeiről, hanem könnyű hibáiról, sőt azokéiról, kik parancsainak teljesítésével megbizottan, talán kissé hiányosan jártak el bennök?

Melly égalj, melly föld látta a' pogány királyt, ki lábbal tapodta a' nagyságot, melly az embereket alsóbb rendű lények gyanánt tünteti föl, az elpuhító kényelmességet, a' holttetem okozta borzasztó undort, a' betegség' iszonyát 's a' haláltóli félelmet, ki királyi kezein dögvészben szenvedő 's majd-majd haldokló alacson sorsu embereket hordozott volna, azokat el is temetvén, mitől mások borzalommal idegenkedtek?

A' muszulmanok' hatalmába esvén, ezek foglyuknak akarják nyujtani Egyptom' 'koronáját. Soha az erény szebb hódolatot nem nyert.¹⁾

Szállítsuk főlebb bámulatunkat; lássuk, ne azt, mi Afrikát csodálatra gerjeszté, hanem minek bennünket megszentelni kell, a' hősiek jámborságát, melly életének minden szent tetteit viszszafozva emlékezetünkbe.

Sz. Lajos alázatos a' nagyság' ölében; király létére alázatos. Sz. Lajos segíti a' szegényeket, megalázza magát előttök. Ő az első király, ki nekik szolgált volna.

Ime ez az, mit az összes pogány erkölcsök még képzelni sem tudott.

A' szeretet nem kevésbbé ismeretlen a' pogány ősidő előtt: ismeré ugyan a' vendégszeretetet 's nagylelkűséget, de emez az emberek' ideiglenes 's örök boldogsága iránti lángoló buzgalomról volt-e csak fogalmuk is a' népeknek? megközelíték-e messziről is a' munkásságot, melyet a' király gyöngé lelek' segéllése 's minden ügyefogyottak' gyámolítása körül kifejtett?

A' hit tehát az emberi erőt felülhaladó bátorságot 's erényeket fejleszt az áthatotta lelkekben. Még azt is mind megszentelé sz. Lajosban, mi-ben a' hősök- 's jó királyokkal megegyezett.

Oh hiu erényképzetek, oh lelki eltévedések! milly távol vagytok a' valódi hősiességtől!

¹⁾ Kivéve azt, mellyben most Voltaire részesíti.

Egyaránt közönyös szemmel nézni a' koronát 's békót, egészséget 's kórt, életet és halált: nagy 's bámulatos dolgok' végbevitele után bámultatástól félni; egyedül Istent 's a' kötelesség' érzetét viselni szívében, egyedül embertársainak bajai által érdekeltetni, 's önbajait a' megszentelésre szükséges eszközül tekinteni, Istennek jelenlétét mindig szem előtt tartani, mindent csak érte tenni 's szenvedni: ime ilyen volt sz. Lajos, a' keresztény hős, mindig nagy 's egyszerű, mindig megfélemező önmagáról. Kormányja népének boldogságát tűzte ki czélul; megtön minden jót, mi hatalmában állott, még köszönetét sem keresvén azoknak, kiket boldogíta. Jótékony hatását a' jövő századokra is kiterjeszté, 's remegett a' dicsőségtől, melly jutalma leendett. Háborut csak alattvalói, 's Isteneért viselt. Győzvén, megbocsátott; meggyőzve, dacolás nélkül tűrte a' fogságot. Egész élete ártatlanul folyt le; vezeklési szörruha alatt élt, hamu fölött holt meg.¹⁾

A' sz. Lajosban tündöklő ker. szentségnek emez ékes rajza mindazon szentekre alkalmazható fő 's lényeges vonásaiban, kiket az egyház csodálkozásunk' tárgyaiul kitűz. Éltek' állapota 's műveik külsőleg különböznek, de bensejükben ugyanazon elv, ugyanazon áldozatkészség, ugyanazon erényhősiség működik.

'S koránsem kell azt gondolnunk, miszerint

¹⁾ Voltaire Beuchot-féle kiadás XXIX. köt. 127. lap.

a' kereszténység' ezen erkölcsi koronájába csupán az egyház által canonizált szentek tartoznának; számtalan más van, ki homályban tölté 's tölti életét, 's abban hal meg, kik annál szentebbek, minél kevesebbé ismeri őket a' világ, 's kik mintegy elrejlőznek alázatosságukban. Hasonlók az égi boltozat' csillagaihoz: azokon kívül, kik az ismert csillagzatokat képezik, vannak, kiket magasságuk miatt nem láthatunk: a' szellemi égnek szinte megvan a' maga tejútja.

A' kereszténység' hatása szünet nélküli 's végetlen, bár néha titkos, 's kétezer éves termékenység után szintolly illatos virágokat hajt, szintolly zamatos gyümölcsöket terem mint eleinte.¹⁾ Igen káros és sok lelket elbátortalanító az előítélet, melly szerint némelyek nagyon rendkívülinek képzelik a' szentséget, 's azt csak a' nevezetesb szentek' életét jellemző külső jelenségeken gondolják megismerhetőnek: azokon kívül, kik által Isten épületes példát akart nyújtani a' világ-

¹⁾ 1843-ki junius' havában halt meg Saint- Pallaiban Saintes mellett, egy ifju, alacson sorsu, élelmét kezeinek munkája által kereső leány, kinek szentsége természetfölötti jelekkel diszkeskedett. E' jelek' egyike, mellyet az egész világ megbírálhat, hátrahagyott, 's a' szintolly' tudós mint jámbor la rochelli püspök által kiadott 's előbeszéddel meg bővített irataiban található, mellyek' eredeti kéz-irata palotájában őriztetik. Ezen a' fiatal munkásnő' tollából fáradtság 's szenvedés között folyt iratok, értelmisége 's az Istent illető dolgok iránti szere-

nak, van még számtalan más, kiket önmagának tartott fön. A' szentség létezhetik külső, sőt többet mondok, benső jelenségek nélkül. A' tények, 's nem a' tényeknek látszatja tesznek szentté, 's miután a' szentségnek fajtája az egyszerűség, bizonyosan számtalan lélek halad a' szentség' ösvényén, kiket a' világ nem ismer, kik önmagukat sem ismerik, kik megvettetnek 's önmagukat vetik meg.

Oh ha ismernők mind a' szenteket, kik jelenleg a' földön léteznek, nem messze tőlünk, hanem körülöttünk!... Tetszett némellyeknek a' romlottság 's bűn' rejtelseit leírni, mért nem jut eszökbe a' szentség- 's áldozatos életről a' fátyolt levonni? Oh milly látvány volna az, ha a' gunyhók, a' kórházak, a' nyomor' lakai, a' fogházak, a' kolostorok, a' sivatagok, leginkább pedig az alázatos házi tűzhely mind elbeszélhetnék, mit láttak, mind elmondhatnák az erényeket, mellyek' tanui voltak! De ez Istennek és angyalainak titka, titok még magukra ez erények' gyakorlóira nézve is, kik ama' napon, midőn az Ur-tól a' jutalom' koronáját elnyerendik, az önfölál-

tete által valóban több, mint emberi lelket tanusítanak. Nem késünk kimondani, miszerint ez iratok, az eszmék, érzelmek, 's az irány' egyszerűsége, szabatossága, hibátlansága, fönsége sőt magasztossága által Fenelon' műveire emlékeztetnek, sőt néha Bossuetéivel mérközhetnek. Ezen leányzó neve : Eustelle Mária.

dozás' együgyűségével kérdendik: *mikor volt az Uram, midőn e' dolgokat tettük?* ¹⁾ titok ez a' világra nézve, melly nem érdemes rájuk, 's melly többnyire nem képes másra, mint erényöket csufolódásai által tisztábbá tenni.

Mindazáltal ők mentik meg a' világot: melly nem sokára végkép elromolván, visszasülyedne a' sötétségbe, mellyből kiszabadított, ha nem élnének a' valódi keresztények, kik az Üdvözítő' szavai szerint: *a' föld' sava 's a' világ' világossága.*

'S valóban a' kereszténység' erkölcsi hatása nemcsak egyes tagjainak megszentelésére szorított; hanem ezen szentesítés által az összes emberi nem' közöntudatát tisztább- és erkölcsösbbé varázsolta, miből még azok is részt vesznek, kik közvetlen befolyását nem érzik.

A' kereszténység meggyógyítá a' világot. Természetfölötti központjából az emberi társadalmak' természeti központjára terjeszté ki működését.

A' törvényhozások, intézmények, szokások, a' különféle viszonyok, mellyekből alakulnak, az evangeliumra alapítottak. Lassankint elmozdított a' pogány romlottság 's a' germán vad-ság, 's a' világ hozzászokott a' kereszténységet lég gyanánt szivni. Mindaz, mi napjainkban általános, nyilvános, egyetemes, az keresztényszerű, vagy

¹⁾ Máté XXV., 38.

legalább ilyenne lesz. Tagadhatlan ugyan, hogy a' világon mindig lesz helye a' romlottságnak 's gonoszságnak, miután a' szabadság mindig főnálland; sőt ugy látszik, napjainkban tán nagyobb az mint valaha; de nem tekintve azt, hogy mintegy átalakulási nehéz korszakot élünk, meg kell jegyeznünk, miszerint ezek *magánosok*' bűnei; azelőtt közös, mint társadalmi nyilvános gonosztettek léteztek, a' gonoszság nemcsak magánlelkeket foglala el, hanem a' társadalom' lelkében, a' törvények- 's közvéleményben, az intézmények- és szokásokban, mindabban nyilatkozott, miáltal a' közélet eszközöltetik. Napjainkban, nem rettegek kimondani, távolabb vagyunk e' szomorú állapottól mint valaha; 's bár mekkorák legyenek a' magán erkölcsösség' eltévedései, a' köz erkölcsösség, a' krízis' napjait kivéve, mindig emelkedőben volt. Ez igen nagy figyelemre méltó dolog; mindenikünknek, ugyszólván, két létünk van, az egyik magános, szabad 's felelős: a' másik nyilvános, társadalmi 's körözetünk' befolyásától függő. Amaz gyakran ellenkezik emezzel, 's így megtörténik; hogy magunk is másokkal nyilván 's őszintén roszaljuk az erkölcsi botlásokat, mellyeket magán életünkben elkövetünk. Már pedig e' két lét soha annyira külön választva nem volt mint jelenleg; megengedvén, hogy tán sohasem követtetett el több gonoszság, el kell ismerni, miszerint nagyobb tiltakozás ellene sohasem hallatszott. Maguk az

elkövetett vétkek, homlokukon hordják a' magánosság, a' *különczködés*' bélyegét, melly mind eszelősségöket mind gonoszságukat kimutatja, annyira elvetletnek a' közitélet által, annyira ellenkeznek a' köz erkölcsi öntudattal. Bármí történjék, bármit tegyenek az emberek, mindig lesz, ki keresztény maradand, sőt mindinkább törekedendik azzá lenni, ezen valaki, a' világ. Az istentelenek 's gonoszak tisztelik a' zablát, mellyet tajtékuk vesz körül; 's ha számuk még tekintélyesb, dühösségök még nagyobb volna, sohasem leendnek képesek erőt venni a' kereszténységen: mert csak saját adományai által ostromolhatják.

Ez valóban különös tünemény, 's szép tanúsága azon életerő' isteni voltának, melly miután a' világot minden, annyira ellenkező elemek' daczára, olly magas műveltségi fokra emelte, azt ezen állapotban fön is tartja, bár mekkora legyen is az ezen műveltség által nemzett magán romlottság, sőt mindinkább fölebb emeli a' társadalom' minden magán kihágásai mellett is, mellyben ő egyes tagjai ellenkezésének daczára, magasabb erkölcsi életet ömleszt.

A' kereszténység diadalmaskodott a' pogányság által megrontott műveltség fölött: megszabadítá tőle a' világot, 's ez szép kezdet volt. Ezután más, az előbbitől különböző, nem kevésbé nagy és szép munka várákozott reá: a' vadságnak legyőzése, melly ujjaalakító nagyszerű mű-

vét akadályozni készült. Miután polgárosodott emberektől előítéleteiket ragadá el, durva embereket kellett polgárosítania, miután javított, tanítani volt kénytelen. Bármennyire különbözött is e' második munka az elsőől, ugyanazon süker koronázta fáradságát a' nélkül, hogy elveit 's eszközeit változtatta, önmagát megtagadta volna. Sőt csodálatos dolog! sok ideig együtt végezé e' két óriás munkát; 's mig egy kézzel Róma 's Korinthus rothadt erkölceit szentesíté, a' másikkal az éjszak nemzette vad csordákat szelidíté 's polgárosítá. A' mostani világ 's ennek erkölcsi, értelmi, iparos viszonyainak összege, e' 2-ik nagy munkának eredménye. De itt még harmadik kísérlet, harmadik süker várta a' kereszténységet: meg kelle mentenie a' világot a' reá árasztott jótéteményekkel visszaéléstől; megtartani számára e' javakat, 's azokat e' visszaélések' daczára gyarapítani, átvezetni a' világot e' veszélyes szikla mellől, hova az egész társadalom tévedett, megszabadítani azt a' gazdagság okozta romlottság-, nagyságból származó süljedés-, az élet utáni haláltól. E' szikla sokkal veszélyesebb az előbbieknél, mert épen a' műveltségéből eredett, 's minden egyéb segély-hiányában csupán a' kereszténység' saját benső ereje által vivható ki a' diadal.

Ez a' nagy látmány, melly szemünk előtt van a' nélkül, hogy elég figyelemmel kísérnök, 's melly *átalakulási* korszakunkat jellemzi. E' hő-

sies krisis, melly olly régóta készült, a' 18. században ütött ki. Ez időben a' társadalom megérinté a' szirtet, elborittaték a' haboktól, 's egy ideig eltűnt az örvényben. De vele volt az isteni vendég, kinek parancsszavát hódolva fogadják a' szelek 's hullámok. A' polgárosodás fölmerült az örvény' gyomrából, 's ha a' hányatás még most is éreztetik, ha a' hullámok még most is ostromolják az egyház' hajójának oldalait, azt eltemetendők, hagyjátok, – gyöngé maradványa, veszélytelen utóhangja ez csak a' veszélynek. A' keresztény szellem, a' katolikus hit, egybeforradva mindazzal, mi valódilag föntartó, polgárasító, haladást eszközlő, naponta erősbödik; 's Isten' örökös gondviselése – 's cselekvőségének annyi nyilvános jelei, ígéretei, hűségének annyi tanúságai után, fölvilágosittatva a' mult által, bizván a' jelenben, megnyugodván a' jövőn, kiáltunk föl Pascallal: „milly jó ekkint ostromoltatni a' szélvész által olly hajón, mellyről tudjuk, hogy el nem veszhet!“ —

II. §.

A' kereszténység' befolyása az értelmi világra.

I. Az ember' szellemében annyi a' gyönyörűség, mennyi nyomoruság lakja szivét. Mindazáltal e' gyönyörűség' nagyságát, de lehanyatlott nagyságát juttatja eszébe, mellyet hiában

eröködik visszanyerni, 's mellyről még sem tud lemondani. Tehetségeinek nagyratörő iránya mindig szeme előtt tartja, miszerint nem minden végződik a' testtel, 's körülöttünk természetfölötti világ létezik; 's ugyan e' tehetségek' gyöngesége nem engedi őt tisztába jöni az iránt, vajjon mit tartson e' természetfölötti világról, mit véljen hozzátartozónak? Mindent tudni, valamint mindent nem tudni nem képes, sem a' tagadásban sem az állításban teljesen meg nem nyughatik, az igazság által vonzódik, a' kételytől visszarántatik, esze csekélyebb ösztönénél, 's végre is csak azt tanulja meg, *tudni, hogy semmit sem tud.*

Minél fontosb vallomás alig került ki valaha ember' szájából, mert olly tárgyak' lételet teszi föl, mellyeket nem ismer, 's a' hanyatlás' kétségbeeső jalkiáltása által fejezi ki hivatásának fönségét.

Az ész által ismert szűk körü határon túl, reá nézve üres tér nyúlik el, hol tudatlanságának képzeletárnyai játszadozva kalandoznak, hol szemei előtt sötét köd terül el, hol a' tárgyakat megkülönböztetni nem képes, 's hol mindazáltal nagyszerű dolgok' lételet teszi föl:¹⁾ Empedocles gyanánt lehajolva ez örvény fölött, nem tudja

¹⁾ Majus esse quiddam suspicata est ac pulcherrimus, quod extra conspectum natura posuisset. (Senec. Quaest. nat. I. Praefat.)

tőle elfordítani szemeit, mert érzi, hogy benne jövőjének titka rejlik; 's ellenben nem tudja azokat annyira megfeszíteni, hogy láthassa, mi történik. Ez üres tér, melyet mindnyájan magunkban hordozunk, ez örvény a' rejtelem' vallása.

Innen eredt mindazon ideologikus 's theogonicus rendszer, mellyek' zavaros tömege az emberi bölcselkedés' történetét képezi, 's mellyek' eredménye mindig füstbe száll. Innen eredtek, hogy alább menjünk, mindazon vallási kicsapongások 's babonaságok, mellyek koronkint föltűntek a' földön, 's azt annyi vakbuzgó- 's ámitónak zsákmánya- vagy játékszerévé tettek. Innen erednek végre a' nyomasztó bizonytalanságok, a' gyakori szédelgések, a' borzasztó talányok, mellyek a' leghiggadtabb szellemeket is megragadják, jövőendő rendeltetésök fölött száz meg száz véleményt keltenek bennök, a' nélkül, hogy azt valaha megfejténék; mert bármit tegyünk is, sohasem leendünk képesek illy örvény' szélein elaludni: ez olly tűzhányó hegy, mellynek gyomrából szüntelenül sűrű füstfölegek kavarognak fölfelé.

Jézusnak hite az emberi lélek' e' nagy kívánságának eleget tön, e' borzasztó örvény fölött jött hidat építeni.

E' nagy jótéteménynek, mint rendesen, azon hatása volt, hogy az emberek elfeledék szükséges voltát; 's nem gyéren találhatni embereket, kik azzal hizelkednek önmaguknak, miszerint meg-

tudnak lenni a' vallás' segedelme nélkül, 's hogy az észnek erős lábain minden hiszékenység' fölött állanak.

Ez nagy önámítás. A' hitetlenség valódi értelemben véve, csak szó: sohasem létezett *hitetlen ember*.

Ha a' hitetlenek alatt azokat értjük, kik a' keresztény hit' ágazatait elvetették, voltak igenis, e' nevezetre méltók; de még ez esetre is igen csekély azok' száma, kik azokat lelkökből végkép kiszakították volna. Mindazok, kik ezen értelemben hitetleneknek látszanak, vagy önmagukat hitetleneknek hiszik, nem mindig olyanok. Többségök hasonló azokhoz, kik éjjel félnek, 's hogy elbódítsák önmagukat, füttyölve mennek: ha véletlen veszély éri ez álhősöket, hivékenyebbekké lesznek mint kellene, 's alig tarthatók vissza gyakran a' kétségbeeséstől.

De a' tökéletes hitetlenek, vagy hogy szabadon szóljunk, azok kik *semmit sem hisznek*, hitetlenek-e? Koránsem! mert mint Bossuet mondja „a' képtelenségek, mellyekbe a' hitet tagadván, süllyednek, sokkal hihetlenebbek mintsem az őket fönségök által elriasztó igazságok, 's minthogy megfoghatlan rejtelmeket hinni nem akarnak, megfoghatlan tévelyeket kénytelenek hinni.“¹⁾ Nem vesszük észre mindazt, mit hinniünk kell, ha nem akarunk hinni, mert öszhang-

¹⁾ Halotti beszéd Gonzaga Anna fölött.

zásban van szenvedélyeinkkel, mellyektől eltakartatik. Hanem bölcsészeti szemmel, 's akkint tekintve a' dolgot, a' mint van, igaz, hogy a' hitelenség egyetlen keresztény hitágazatot sem vehet el a' nélkül, hogy százszor kiállhatatlanabb véleményt ne kénytelenítenék elfogadni, 's a' nehézség' helyébe képtelenséget állítani. A' deisták, atheusok, materialisták, nem hisznek Jézus Krisztusban, Istenben, a' lélekben; hanem hogy ezen hitelenségek megalapítsák, olly véleményeket kénytelenek elfogadni, mellyek a' leg-egyszerűbb keresztény előtt nevetségesekül tünnek föl, ki százszorosan viszonzza megvető sajnálkozásukat, mellyel hívékenysége iránt viseltetnek. Például, hogy a' világ önmagát teremté, vagy hogy az, mi mindennap változik 's elhal, önmaga által önmagától öröktől fogva létezzék, a' véletlen folyvást a' legműveltebb értelmiség' műveit hozza létre, hogy a' szép mindenségnek csodálatos gépezete keringő 's összeütköző parányokból alakult, 's hogy e' parányok korán sem rontják el folytonos keringésök által művet, hanem a' csodáltuk szép rendben megtartják; hogy az anyag már magától bir mozgással, akarrattal, értelemmel, öntudattal; hogy Krisztus urunk 's apostolainak a' történet által bizonyított létele mese, 's a' kereszténység' eredetének egész története nem egyéb mythologicus beszéd másításánál, melly által csak a' nap, hold 's az állatkör' jegyeinek tiszteletét akarák személyesíteni;

's tudja Isten mit még! Mulatságos kis Hiszek-egyet lehetne kiállítani a' hitetlenség' minden hitágazataiból! A' *hitetlen* mindazt hiszi, mi képtelen, fonák, eszelős; míg ellenben a' *hivő* nem hiszi e' képtelenségeket, 's pedig azért, mert nem hiheti, mert esze visszaborzad tőlök, mert nem hiszékeny, szóval, mert hivő. „Szép munka volna, szól d' Aguesseau, megmutatni, miszerint nehezebb nem hinni, mint hinni.“¹⁾ Ezért mondja, 's pedig alaposan, a' lángeszű Fussal, miután minden bölcsészeti rendszert jól megvizsgált: „Nem találtam jobbat, mint Jézus Krisztusban hinni.“ Igaz ugyan, hogy a' hitetleneknek azon előnyök van, miszerint hitrendszerüket változtathatják; de miután csak képtelenség közt válogathatnak, 's hacsak eszök' használatáról végkép lemondani nem akarnak, kénytelenek valamelyikét hinni. Gyors 's könnyű váltogatásuk által azt mutatják, hogy mindnyáját hiszik, 's valóban

¹⁾ (Lettres sur divers sujets XVI. köt. 76. l.) Az osztály valóban nem egyenlő, szól maga Voltaire, mert a' hitetlenség' sajátja, mindent hinni, mi hihetetlen, ellenkező 's lehetetlen, hinni azt, mit nem értünk, 's pedig minden felsőbb tekintély nélkül. A' keresztény hit ellenben azt kívánja, hogy eszünket nem vak, hanem tanulékony hivékenységgel, mellyet maga az ész is jóváhagy, a' legfelsőbb tekintélynek alá vessük, (Raison du Christianisme. *Arcut* szónál.

megérdemlik Pascalnak ítéletét: „A’ hitetlenek leghiszékenyebbek.“¹⁾

Mi bennünket illet „Jézus Krisztus után, nincs szükségünk különösségekre, — szólhatunk Tertuliánnal, — sem vizsgálatra az Evangelium után, midőn hiszünk, többet hinni nem akarunk. Sőt azt is hiszszük, miszerint több hinni való nincs is.“²⁾ Hasonlókép szól Joubert: „A’ hit megtiltja többet hinnünk, mint mennyit tanít,“³⁾ ’s Portalis, ki azon szempontból vevé föl a’ dolgot, melyet fölebb előadánk, ezt mondja: „A’ hit csak azon tért foglalja el, melyet az ész üresen hágy, ’s a’ képzelem tagadhatlanul sokkal roszabbul töltene be.“⁴⁾

De ez még nem mind. A’ nyílt hitetlenek nem elégesznek meg azon hiszékenységgel, melly hitetlenségök’ szükséges kifolyása; hanem többnyire még más önkénytes álhitekre, tárgyukra nézve nevetséges ’s durva babonaságok’ gyakor-

¹⁾ E’ mondat Senecaéra emlékeztet: *Philosophi credula natio* (Quaest nat. VI., 26.) Lásd Maistrenak ez iránti érdekes jegyzeteit, *Soirées de Pétersbourg* I, 181.

²⁾ Tertulián’ könyve az elidősülésről VIII.

³⁾ Joubert *Pensées, Essais et Maximes*. I. 117. Nagy a’ különbség a’ hivékenység ’s hit között, szól ő, az egyik hiba, a’ másik erény, az első tulságos gyöngeségünkből származik; a’ másiknak alapja szelid ’s dicséretes tanulékonytság, melly igen összefér a’ lelki erővel, sőt igen kedvező iránta. (115. l.)

⁴⁾ Portalis *discours sur le concordat*.

latára vetemednek. Tapasztalati dolog, miszerint azok, kik a' sorsvetés, bűbájosság, fetismusban leginkább hisznek, fön hirdetik hitetlenségüket a' keresztény ágazatok irányában. Hány hitetlen van, ki nem hiszen Istenben, de az ördögben igen, kik megvetőleg fordulnak el az ajtatosság' legszentebb 's legnemesb tételeitől, 's ellenben holmi babonás szertartásokat a' legnagyobb lelkismeretességgel gyakorolnak.¹⁾ 'S Julián, ki kormányzatában annyira hitetlennek mutatkozott, nem tanusít-e legbabonásabb nézeteiket eszméiben?²⁾ A' középkor' hitelencei, Cardan, Amponace, Bodin, nem legeszelősb véleményeket, tényeket gyakoroltak-e? 'S a' tizennyolczadik század, a' hitetlenség' eme kiváló százada, nem volt-e ámitók' játszere? nem ölelt-e különösnél különösb előítéleteket? „Ugylátszik, az volt e' kornak elve, szól a' történetíró Lacretelle: *mindent kell hinni, azon kívül, mit atyáink hittek!*“³⁾ Ha mindaz fölfedeztetnék előttünk, mi az ész és fölvilágosodás' e' századában alattomosan 's titokban történt: határtalan lenne bámulatunk.

1) Ismertem hitetlenségéről híres atheus, materialista, nagy száju embert, ki mert a' gutaütéstől félt, sohasem öltözködött a' nélkül, hogy keresztet ne vetett volna magára, 's e' szerint babonáságból tevő azt, mit hitből tenni átallott.

2) Lásd páratlan arczképét, Thomasnak, *Essai sur les éloges* — czimű munkájában.

3) Lacretelle: *Histoire du dixhuitième siècle* VI, 99.

Néhány évvel a' francia forradalom előtt, szól Portalis, azt hallám a' nemzeti könyvtár' egyik örétől, hogy legtöbben, kik olvasás végett oda jöttek, csupán bűbájosságot 's cabballát tárgyazó könyveket kértek. A' tudós Roubiés atya, oratoriumi áldozár, 's lyoni könyvtárnok, kevés hóval 1793-ban történt szomorú halála előtt, éjjeli koronkinti összejövetelek' alkalmával gyakorolt borzasztó 's utálatos cselekvények' részleteit 's bizonyságait magában foglaló szóbeli pert mutatott: melly cselekmények sokkal borzasztóbbak mindazoknál, mellyeket a' legdurvább, legszemtelenebb pogányság' története terjeszt előnkbe.¹⁾

Ha napjainkban kevésbbé elterjedtnek találjuk e' szomorú tévedését az emberi észnek, ez onnan van, hogy a' hitelenség korunkban nem annyira divatos. Hitetlen kevés van; közönyös szellemeink vannak, ezek is lassankint kevesbülnek. A' ker. hit tiszteletben tartatik. Ez az, mi bennünket e' szégyenítő gyöngeségektől megóv, 's még e' hitnek ellenségeit is megmenti. Körülöttök bizonyos neme az általános szellemnek alakul, melly őket önkénytelenül magával vonja, melly központjából mintegy a' vonzerő' törvénye szerint működik, 's melly a' nélkül, hogy tudnák, némileg még tetteik- 's gondolataikat is igazgatja.

¹⁾ Portalis: De l'usage et de l'abus de l'esprit philosophique (II. köt. 171. l.)

Ha valahol a' ker. hit' igazságai teljesen ismeretlenek lennének, a' leggyalázatosb 's legveszélyesb előítéletek' örvényébe süllyedne az emberi lélek, 's még a' legszilárdabb, önmagukkal leginkább bíró szellemek sem menekedhetnének tőle, mihelyt a' ragály körülöttük is elhatalmasodott. Mert amaz említettük üres tér, melly ott kezdődik, hol természeti ismereteink végződnek, 's addig terjed, mig képzeink 's ösztöneink' országa kinyulik: e' tér, melly *rejtelmi tehetőségnek* nevezhető, kielégítést, táplálékot követel; ha elveszed tőle a' józan hitet, a' babonaság' karjaiba veti magát. Innét van, hogy a' pogányvallások, bármilly alaptalanok voltak is, többet értek a' vallás' teljes hiányánál; ezek állomás-pontok voltak az eszelőség 's gonoszság' végetlen lejtőjén.¹⁾ 'S innét van, hogy a' keresztény hit, melly nemcsak megóv a' tévelytől, hanem még az igazságra is vezet, melly *az út, az igazság és az élet*, az értelmiségnek nyújtott legszebb ajándok, 's az ész' *karfájának* neveztethetik.²⁾

¹⁾ „Nem hogy a' babona a' vallásból származott volna, hanem azt állithatni, miszerint a' vallásos tanok 's intézmények' korláta nélkül, vége határa nem leendett a' hiszékenység-, babonaság-, csalásnak. Az embereknek általában, hogy hiszékenyek ne legyenek, hívőknek kell lenniök, bizonyos istenitiszteletre van szükségök, hogy babonások ne legyenek.“ (Portalis: Discours sur le concordat.)

²⁾ „Ki érzi jobban mint mi, szól Montaigne, mert bár

Az olvasó hihetőleg szintűgy mint mi, állítandja fontosságát az igazságnak, melyet megmutatni akarunk. Hadd erősítsük meg tehát még két nagy tekintély által.

A' hires Burke, e' jó érzelmű, annyira mély belátásu, olly gyakorlati publicista, a' franczia forradalomról könyvében, melyet azért irt, hogy hazáját, Angolországot, ama tüzhányó vetelte gyújtó golyóktól megóvjá, ekkint szól:

„Tudjuk, 's büszkéek vagyunk reá, hogy tudjuk, miszerint az ember természeténél fogva valóságos állat; hogy az atheismus nemcsak eszünkkel hanem ösztönünkkel is ellenkezik, 's hogy rajta sokaig nem uralkodhatik. 'S ha a' kicsapongás' valamelly perczében, ha ezen a' pokol' tüzenél fölforratt szellem által okozott részegség' mámorában, melly jelenleg olly dühös forrongásban hozá Franciaországot, kitárnók meztelenségünket, eltaszítván magunktól a' ker. hitet, melly eddig dicsőségünk 's vigasztalásunk volt,

bizonyos 's csallatlan elveket önténk beléje, bár lépteit az Isten közlötte igazság' szent lámpájával világositjuk is meg, még mindennap látjuk, miszerint a' mint némileg eltér a' közönséges ösvényről 's elhagyja az egyház által kijelölt 's épített utat, azonnal eltéved, megzavarodik, botlik, ide 's tova hanyatván az emberi vélemények' nagy, zajos hullámozó tengerén, fék- 's czéltalanul: mihelyt elhagyja e' nagy 's közös utat, más ezer meg ezer mellékösvényen tévedez.“(Essais XXXI. k. XII. f.)

melly valamint másutt, úgy nemzetünknel is szülője volt a' műveltségnek: attúl félnénk (jól tudván, hogy a' szellem az ürességet nem tűrheti) nehogy helyét valamelly durva, veszedelmes, lealacsonyító babonaság foglalja el.⁴¹⁾

A' másik tekintély nem kevésbbé fontos, 's az egészen bizodalmas körülmény, mellyben nyilatkozott, különös bölcsészeti jelleggel ruházza föl.

A' ki fölhozza, maga is kitűnő eszű férfiú, Fontanes, olly hangon teszi azt, hogy azonnal meglátszik, mekkora becslet tulajdonított neki. Megtartjuk szavait, mellyek a' vallomásnak mintegy rájárat képezik:

Bonnet' szavai:

1787-ben Genfben mulattam; kíváncsi valék meglátogatni a' híres Bonnetet, Locke' tanítványát, Condillac' elődét, az: *essais analytique des facultés de l'ame*; 's az: *observations sur les corps organisés* szerzőjét.

Genthodi, az alpesek' 's a' jura' bércei közt, a' tónak partján, szintolly nagyszerű mint mosolygó fekvésű házában találtam. Eleinte csodálattal szólott de l' Epée abbéről, kinek dicsőségét elrablá, találmányát tökélyesbité Sigarol ur. Azután némi levéltöredékeket mutatott a' tudós berlini zsidó Mósestől, ki a' századnak legnevezeteseb metaphisicusai közé tartozott. Végre az illu-

⁴¹⁾ Észrevételek a' francia forradalomról. Irta Burke Edmund. 1892.

minatusokra tért a' társalgás. Nem titkolá el, miszerint némelly sweizi jeles emberek szinte tagjai ez eszelős társulatnak. Okát tudakoló kérdésemre, körülbelül következőleg válaszolt:

A' jelenkor' bölcsészete, így szólt, megingatá a' vallási meggyőződések' alapjait. Az emberi szellem, meggondolatlanul kiragadtatva századokig megnyugtatót szolgált hitéből, nem tud mihez fogni, megállapodni. A' vallás' távulléte végetlen ürt hagy az ember' elméje- 's szívében: 's ő mindig hajlandó a' szélsőségekre; első szükségseinkhez alkalmazott, bölcs 's vigasztaló hit helyett a' legveszélyesb képzetekkel tölti meg azt. 'S így az ember midőn hitellenné lesz, ez által csak annál hajlandóbb a' babonaságra: még az atheismusba is magával viendi a' vallásos eszmék' szükségességének érzetét, melly lényeges része valójának, 's boldogsága vagy boldogtalanságának forrása; visszaélend tudományával, szörnyeteges álmokképeket vegyítvén beléje; isteníteni fogja a' természet' működését 's hatását, képtelen polytheismusba süllyedend, szóval kész leend mindent hinni, azon perczben, midőn teljes hitelenségét fönen hirdeti. Ideje, hogy a' valódi bölcsészet önérdékét tekintve, visszatérjen azon hithez, mellyet nagyon félreismert 's melly egyedül képes apadhatlan erőt, biztos szabályt ömlesztetni szívének' minden mozdulatiba. Az emberi képzelemnek egészséges táplálékot kell nyújtani, ha nem akarjuk, hogy méreggel táplálkozzék."

Ezek voltak Bonnet' észrevételei, folytatja de Fontane, megvallom, miszerint midőn hallám, kevés hatással voltak rám; hanem azóta visszatértek emlékezetembe, ajánlom a' jó gondolkozásuak' figyelmébe.

Ez elmélkedésből, ennyi olly világos, erős, megegyező, meggyőződést eszközölő, tekintélyes bizonyságokból úgy látszik eléggé meg van mutatva, miszerint azonkívül, mit az ész megfoghat, van még valami, mit az ember' lelke forrón *kiván*; van keblünkben különös vallási tehetség. a' rejtelem' tehetsége, melly szintolly természetes, szintolly lényeges mint az emlékezet, képzelem, ítélet 's akarat. Kik a' keresztény hitágazatokat elvelik, azért még nem tagadják meg e' tehetséget; csupán azon veszedelemnek teszik ki, hogy vészthozó táplálékkal éljen. 'S ha vannak némelyek, kik csakugyan elfojtották, 's kik ennél fogva bölcsőbbeknek vélik magukat: csak annál korlátozottabbak, mert egy érzéknek, a' végtelen, az Isten' érzékének hijával vannak.

Az által, hogy e' tehetség gyöngye 's iránytalan, az angyalok alatt áll az ember; de ha végkép megfosztatik tőle az emberiség, alá süllyed. Ez igazság mellett harczol az emberek' szívében folyvást 's mindenütt honoló érzet.

Ha az ember *eszes állat*, nem kevésbbé *vallásos állat*.

Mi következik ebből? Az, hogy amaz Isten, ki minden tehetségeinket alkotá, 's minden érzé-

keinknek megfelelő tárgyakat rendelt, ezen valósi tehetségnek is rendelt tárgyat, melly azt irányozza, kielégitse. Főleg midőn látjuk, hogy magára hagyatva feneketlen örvénybe buktatja az embert, 's zavarba ejti egész erkölcsi szerkezetét, kell hinnünk, miszerint neki is van bizonyos természetszerű, rendes, kielégítési 's kifejlesztési állapota, melly e' bukásoktól megóvjá 's czélszerűleg gyakorolja. 'S továbbá; ha kizárólag Jézus Krisztus' tanítmányában, 's a' léleknek e' tanítmányhozi ragaszkodásában látjuk meg e' rendet, kielégítést, vallásos kifejlődést; ha látjuk, hogy a' többi vallás csak fődözgetni vagy némileg gátolni tudja e' tehetség' rendetlenségét, 's egyedül amattól jő az üdv, örömmel kell üdvözlönnünk 's imádnunk e' nagy jótéteményben a' kezet, melly lelkünket teremte, mert csak az képes őt annyi veszélyen át czéljához vezetni.

II. Hogy ez igazságról még inkább meggyőződjunk, vizsgáljuk meg közelebbről a' viszonyt, mellyben a' keresztény hit lelkünk, különösen eszünk' irányában áll.

Méltón, nagyszerűn kielégíteni lelkünk' valósi tehetségét, a' nélkül, hogy többi tehetségeink ez által szenvednének, vagy eszünk korlátoltatnék 's elnyomatnék, sőt ellenkezőleg úgy, hogy ez maga is ki legyen elégítve, azt magával megyegyezőnek, hatalmának fejlesztése- 's öregbítésére alkalmasnak találja: ez a' nagy föladat, mellyet egyedül a' kereszténység fejtett meg.

1-ör. Először is nem korlátozza, nem nyomja el az ész. Hisz semmit olyast sem vesz el tőle, mit magától tudhata 's a' természetes ismeretek' körében szabad mozgást enged néki. Országának határain át nem lép. Tanítása ott kezdődik csak, hol az ész végződik, szeme megzavarodik, eltéved, elvész. A' hit csak segédkezet nyújt az észnek, még hódolatot, engedelmességet sem követel, mert e' ponton az ész csak tehetetlenségéről mond le: csak megegyezését kívánja, csak szövetséget ajánl, mellyben az ész mindent nyerhet, semmitsem veszthet. Sőt többet mondok, 's ebben fekszik e' pontnak fontossága: a' hit nem mellé-helyezkedés (juxtapositio) hanem beleolvadás (incorporatio) által akar egyesülni az észszel. A' kereszténység az egyedüli hit, mellynek bizonyosságai vannak. Mielőtt titkai iránt hitet követelne, tekintélyének megvizsgálására szólítja föl az ész; 's csak miután ez természetes belátása által elismerte alaposságát 's isteniségét, igényel hitelt tanítása, engedelmességet parancsai iránt, mindezt a' józan következtetés' vagyis az ész' útján. A' hit tehát eszköz, vagy mint az apostol mondja: *okerő* gyanánt alkalmazza magát az észhez; mi a' külső bizonyságok által történik, mellyekkel a' hit elvagyon látva, 's melyeket az ész kénytelen elismerni, ha önmagát megtagadni nem akarja. A' kereszténység az egyedüli hit, melly ez eljárást követi, az ész iránt figyelemmel van, 's csak azt kívánja tőle, mit a'

logika szerint meg nem tagadhat. Ki nem látná ebben az igazság' biztos jelét?

2-or. A' hit megszabadítja és segíti az észet, 's saját tulajdonát biztosítja.

Az ész, ama ponttól, hol a' hittel találkozik, nem csupán hogy szerezni, föltalálni semmit sem képes, hanem még szükségtelen erőködés által ki is meríti erejét, 's az örvénybe bukás' veszedelmében forog. Egy második Penelope, ki este fölfejtí a' szövetet, mellyet reggel elkezde, látván miszerint szabadsága ezer, hozzá méltatlan, birásáért egymásközt vetélkedő, palotáját pusztító szerető által veszélyeztetik: ezer rendszert, ezer ábrándot értek, mellyek a' nélkül, hogy valaha kielégítenék, mindinkább pusztítják 's ezer szomorú tévelygésbe taszítják. E' zsarnoki hatalom alól a' hit szabadítja föl, megmenti ez ólomjáromtól, melly alatt minduntalan lebukik, 's helyette könnyü zablát alkalmaz reá, mellyel szabadon vezérli a' világosság 's igazság' országa felé.

Saját gazdagságát is közli vele. Vannak bizonyos számú alapigazságok, mellyek mintegy az ész és rejtelem' határai közt állanak, mellyeket az ész át nem karol egészen, hanem csak gyöngén érint.

Illyen az Isten' léte, egysége, gondviselése 's fő tulajdonai; a' lélek' szellemisége, halhatatlansága; az örök jntalmazás vagy büntetés' állapota stb.; melly igazságokból az u. n. természeti theologia alakul.

Ezen igazságokat észbelieknek nevezhetni, mert az ész átlátja fő indokaikat 's alapjaikat: azonban meg kell szinte azt is vallani, hogy bizonyos részről a' rejtelen' homályába burkolvák; az ész nem foglalja be egészen, 's ezért gyakran megtámadtatni látja azokat, úgy hogy maga sem tudja, valljon megtartsa-e vagy elejtse, sőt arról sem biztos, valljon nem hamisítja-e meg, 's nem származtat-e belőlök tévelyeket.

Hogy az emberi ész' természeti állapotát, ez igazságokat tekintve, megítélhessük, lássuk mivé lettek azok a' pogány világban. Az emberiségre nézve, egy két egyént kivéve, a' polytheismus' éjjelébe veszték el, 's ha volt is néhány bölcsész, ki megtartá, Socrates szerint csak *mint a' mámoros éjnek lenge álmoképeit*¹⁾ fogá föl, vagy mikint Cicero 's Seneca mondja: *mint olly tárgynak, melyet nem annyirab írunk, mint kívánunk, álmoképei*²⁾ 's még ezeknél is milly durva 's kicsapongó rendszerek' tömkelegében valának keverve ez igazságok!

A' kereszténység fölvilágosítá, öszhangzásba helyezé, közzétette 's bebizonyította ez igazságokat, miután olly tisztaságra 's magasságra emelte, minőtől mindaddig a' bölcsészet legmagasb röp-

¹⁾ Gorgias.

²⁾ *Somnia sunt non docentis sed optantis. Cicero acad. quaest. lib. IV. c. XXXVIII. Rem gratissimam promittentium magis quam optantium*“ Senec. ep. 102.

tében még nem is álmodott, az egész világ által érthetővé tette, 's örökre megmenté minden változtatás- 's elrontástól, a' hitnek természetfölötti pecsétjét nyomván reá. „Szükséges, szól igen helyesen sz. Tamás, hinni 's hit gyanánt *per modum fidei* fogadni nemcsak az észfölötti tárgyakat, hanem azokat is, melyeket az ész fölfoghat; 's pedig először, hogy annál hamarabb jusson az isteni igazság' ismeretéhez; másodsor: hogy Istent mindenki könnyen megismerhesse; harmadsor: hogy bizonyosak legyünk felőle. Az emberi ész valóban igen hiányos az isteni dolgokban: tanúsítják ezt a' bölcsesek, kik még az emberi tárgyakban is tévelyek- 's ellenkezősekbe estek eszökkel. Hogy tehát Istenről bizonyos, 's minden kételytől ment tudomásunk lehessen, a' hit által kellett az isteni igazságokat velünk közölni, mint Istennek csálhatlan ígését.¹⁾

Milly végetlen jótéteményben részesíté ezáltal a' kereszténység a' vi ágot, nemcsak átnyújtván neki ez anyaigazságokat, hanem egyszersmind biztosítván is élvezetöket minden emberek', 's föntartásukat minden idők' számára, a' hitnek rövid 's meggyőző bebizonyítása által, mely ki nem zárván az okoskodást, ezt a' végetlen, erre alkalmatlan sokaságnál pótolja, 's megóvjja veszélyeitől azokat, kiket elméjük' élénksége elragadhatna. Ez által a' kereszténység megalapítá

¹⁾ Q. Q. Quaest 2, art. 25.

á' bölcsészetet, a' pogány rendszerek' ingó 's homokos alapja helyett, biztos 's termékeny földet adván néki. 'S minthogy elménkben minden összeköttetésben áll egymással, ezért a' kereszténység, midőn az alapigazságokat a' hit' alapján fölállította, a' többi alsóbb rendű igazságokat is megerősíté. A' bizonyosság' elvét ömleszti a' lélekbe, 's innen lassankint az ész' minden munkálatait *megszilárdítá*.

Közzé tévén igazságokat, nemcsak minden egyes embert részesíté malasztukban, hanem ez által még az ugynevezett közvéleményt, e' hatalmas köz tüzhelyet — alkotá, melly a' magán észnek tévedéseit akadályozza vagy orvosolja, 's mintegy lelke a' jelenkori társadalmaknak.

„Isten mentsen tőle, hogy igazságtalan 's hálátlan legyek, szól az említettük Bonnet; ujjaimon számlálandom el a' religio' jótéteményeit, 's elismerem, hogy a' valódi philosophia néki köszöni létét, haladását, tökélyét. Merném-e tagadni, miszerint magam is, ha a' *világosság'* atyja nem világosította volna föl az embereket, szinte bálványimádó lennék? Születve tán a' legmélyebb sötétség, legszörnyetegesb bálványozás' ölében, előítéleteim' iszapjában fetrengtem volna; az egész természetben, 's envalómban csak chaost látandottam. 'S ha elég boldog vagy boldogtalan lettem volna egész a' mindenség' *alkotójáig*, jelen 's jövő hivatásomrólí sejtalemig fölemel-

kedni, e' sejtelen mind igaz maradandott, 's sohasem válva bizonyos hitté, valószínűleg életem' kinjává leendett.¹⁾ Ha a' bölcsész ekként dicséri a' hitnek a' művelt észre gyakorlott jótékony hatását; gondolhatjuk, milly befolyásu lehetett e' jó létemény az emberiség' műveletlen tömegére nézve!

3-or. A' kereszténység azon kívül, hogy ama sejtelmeket, előérzeteket, mellyek szüntelen kinzották a' legkitünőbb elméket, bizonyosságra emelte, a' tömeg előtt fölvilágosította, megfoghatóvá tette: olly igazságokat is nyilvánított, mellyek' ismeretére az emberi ész sohasem jutott volna.

Értem a' kereszténységnek sajátlagos hitágazatait: minő a' Szentháromság' titka. A' megtestesülés, megváltás, az emberi-nem' megbukása Ádamban, fölemelkedése Krisztusban, 's a' katholicismus' egész nagyszerű tanrendszere. Ez igazságok, mellyek a' sajátlagosan u. n. theológiához tartoznak, a' természeti theológiának egyszerűbb igazságaival kapcsolatban állanak, azokat tágasb alpra fektetik, hasonlólag, mint emezek az ész' ösztönel- 's sejtelmeinek megfelelnek. Azokat fölfedezvén, a' kereszténység csak olly távrajzot terjeszte előnkbe, mellynek kiindulási pontja az észben van, feneke mindarra, mi előbb van, fényt vet, 's bennünk 's körülöttünk mindent

¹⁾ Bonnet : Recherches sur le Christianisme.

fölvilágosit. Habár sohasem födöztük volna is föl a' keresztény hitet, mégis most, miután ki van nyilatkoztatva, azt találjuk, hogy az ész' tiszta világával teljesen megegyez, mellyről mondhatni, miszerint ha nem ismeri is e' tant, mégis mindenkor elismeri. Tagadhatlan, hogy e' tannak feneke rejtelmes: de visszasugárzásai fölvilágosíthatók: láthatatlan, de mindent megmutat. A' végetlennek, a' véges irányában a' rejtetem, sajátja, de ezen viszony tágasb 's szűkebb lehet, 's ennél fogva a' rejtetem is több vagy kevesebb tárgyat folyhat körül. A' kereszténység megtágitotta e' viszonyt, hátramozdítá a' tudatlanság' határait, tért 's világosságot adott, 's ez által kiterjeszté láthatárunkat. A' rejtelmet nem a' kereszténység szülé. A' rejtetem már létezett, 's némi részben mindig létezendik; de az előtt épen szemünk előtt volt, most láthatárunk' végére szorított. A' kereszténység megszabadítá az emberiséget a' rejtelmektől, mellyek természetes látását akadályozák; igazságokat 's viszonyokat leplezett le előtte, mellyeket nem is sejtett, 's végre is csak azért hagyott meg némelly rejtelmeket, mivel a' dolgok' természete úgy kívánja. Elég, hogy minden kötelességeket kellőleg megvilágosítá. Sőt jó is, hogy több világosságot nem adott a' végre, hogy minden figyelmünket arra pontosítsuk össze.

Egyébiránt ama nagy különbség van azon rejtelmek, mellyektől a' kereszténység bennünket megmentett, 's azok közt, mellyeket előnkbe

adott, hogy az előbbieket természeti, vagyis bennünk 's körülöttünk létező dolgokat illető rejtelmek voltak: minő a' teremtetett világban helyeztünk, a' jó és rosznak rejtélye, hívatusunk' kútfeje, szabálya 's tárgya; vagy olyanok, mellyek Istennek a' világhoz eredeti viszonyára vonatkoztak, mint: léte, teremtoi függetlensége, egysége, szentsége: az újrejtelmek pedig, mint: a' megtestesülés, megváltás, malaszt. 'stb. természetfölöttiek, 's Istennek a' természet' körén kívüli munkásságából származnak.

E' téren sokkal könnyebben elfogadható a' rejtelen. Ez Istennek új működése; Istennek minden működése természeténél fogva rejtelmes; fölvilágosíthatatik ugyan; de Isten nem tartozik bennünket e' rejtelen fölött teljesen fölvilágosítani, hiszen nem volt köteles azt velünk közölni.

Az észnek nem lehet panasza, hogy azt nem érti, mit különben úgy sem ismerhetett volna, 's mi csak Istennek különös jóvoltából közöltetett vele, leginkább azért nem, miután ez isteni ki nyilatkoztatásnak köszöni, természetes, de elvesztett ismereteinek visszaszerzését.

A' második jól megjegyzendő különbség az, hogy az emberi rendeltetés' természeti rejtelmek körül az ész teljes tudatlanságban 's nagy hibákban forgott; míg ellenben a' keresztény rejtelmeket csak fölfogni nem képes. Így például: az Isten' természetét, az ember' eredetét 's célját, a' valódi jót 's roszat 's az e' kettő közötti ellen-

kezelet, nyomorultságunk 's nagyságunk' okát, a' módot, mint kell magunkat Isten 's mások' irányában viselnünk; mindezen fontos igazságokat nemcsak föl nem fogta, hanem hibásan, balul, tévedőleg vélekedett felölök: míg ellenben a' keresztény rejtelmek amaz igazságokat mind világosság- 's bizonyosságba hozták, 's önmaguk csak fölfogási nehézséget nyujtanak. Ismerjük a' keresztény rejtelmeket, mert megvannak határozva, szavakba foglalva; a' gondolatnak nem szükséges fölfedezésükön fáradoznia; a' legkisebb gyermek is megtanulhatja; nem usznak zavartan 's bonyolodottan az ész' chaoszában, szabadon 's összhangzólag forognak fejeink fölött a' hitnek ingatlan égboltozatán. Még fölfoghatlanságuk is nem föltétlen, csak aránylagos; ez égboltozat megnyugtatja az értelmiség' szemét, de le nem bilincseli; nem vonul hátra a' vizsgálat elől. 's a' vizsgálódó, tiszta-lelkiségének mértéke szerint, hathat bele. —

Röviden, a' keresztény hit kimélettél 's jótékonyan bánt az észszel. Először is semmitől sem fosztja meg, mi sajátja, 's csak ott csatlakozik hozzá, hol önereje egészen elfogy. — De e' csatlakozás koránsem történik erőszakosan: a' hit isteniségének külső bizonylatait arra használja, hogy észszerűsége kitűnván, az ész által könnyen elfogadtathassék; 's ennélfogva emez önállólág cselekszik, midőn a' hitet befogadja, melly ezen összeolvadás által mintegy folytatása, hosz-

szabbitsága lesz az észnek. — Ez által az ész végetlen könnyebbséget nyer, mert a' végetlen utáni nyughatatlan vágyát, mellyben fönsége 's kinja foglaltatik, a' hit kielégíti, sőt még meg is óvja ezer tévelytől, ezer szánandó bukástól, mellyekbe e' szükséges 's rettenetes vallási tehetőség, mellyet el nem fojthat, ha alásülyedni, nem követhet, ha elveszni nem akar — okvetetlenül bevonná. A' keresztény hit tehát két átellenes ösvénytől menté meg az emberi szellemet, mellynek valamellyike kikerülhetlen, 's mellyek' szegélyén mindig állott, mig ez isteni segílyt nélkülözte: a' scepticismus vagy közönyösségtől; istentelenség vagy eszelőségtől. — E' mennyei szernek segedelmével az ész ezer eredeli igazságnak birtokába jutott, mellyekhez eddig közel állott, de mellyek tudatlanságának örvényében mintegy szétromboltatva dűledeztek, dűlés közben magukkal ragadván más, az észhez közelebb álló, velök kapcsolatban levő igazságokat is; a' hit egész fönségökben adá vissza az észnek ez anyagigazságokat, közzé tette, bebizonyította azokat, annyira, hogy nincs ember, ki nem birhatná vagy eltagadhatná, mellyek örök közbirtoka maradnak az emberi nemnek, 's legdrágább öröksége a' következő emberi nemzedéknek. Ezen visszaadott 's biztosított eredeti igazságokon kívül, a' kereszténység még egészen új igazságokat is nyilatkoztatott ki, mellyek' ismeretére, sőt sejtelmére sem jutott volna az emberi ész

magától, melyek azonban szintolly öszhangzásban állván amaz anya-igazságokkal, mint ezek az ész' legtisztább sejtelmeivel, ez öszhangzó viszonynál fogva megismerhetőkkelé lesznek, bár rejtelemnek leplébe burkolvák. Végtére a' keresztény természetfölötti igazságok' rejtelmes jellege, mely annyira különbözik a' természeti igazságokat körülfoljó homály-, tudatlanság- 's tévelytől — csak megfoghatóságukra vonatkozik, koránsem fogalmaikra, melyek olly szabatosak 's határozottak, hogy minden legkisebb gyermek által megtanulhatók. De még e' megfoghatlanság sem föltétlen; nem sérti, sőt megnyugtatja az észet; gyakorlati tért nyit neki, megsegíyzenítésére épen nem czélozván: 's miután ezer homályos 's zavaros tárgyat ismertetelt meg vele, végzetül olly tárgyakról győzi meg, melyek fölfogásának körén kívül esnek.

A' hitnek műve tökéletesen hasonló a' lát-tani műszer' hatásához, mely a' természeti látáshoz alkalmaztatik, nem egyéb *hosszabbításnál*; mely a' távol' homályában zavartan látszó tárgyakat megközelíti, 's mintegy lerajzolja; mely új tárgyakat mutat, 's hasonlíthatlanul tágosabb láthatárt nyújt, mint a' természeti látás. A' hit mintegy távcsöve volt az értelemnek, megnagyobbította látkörét 's a' gondolat és igazság' egén uj csillagok' fölfedezésére vezette.¹⁾

¹⁾ *Per revelationem novis et puris phantasmatis*

III. A' szellemi világ ekként megnyitván az értelmiségnek, ez benne kiterjeszté hatalmát, 's uralkodni kezde az érzéki természetén, mellynek azelőtt bilincseit viselé. A' keresztény hit fölsegéli őt, olly igazságokat nyilvánítván neki tekintélye által, mellyek' kutatásában azelőtt ki-merité erejét, 's mellyek' szemlélete most föllelkesíti. Megszabadítá a' kétségbeesés 's scepticismustól, szilárd alapot nyujtván neki, mellyről biztosan fölemelkedheték, 's hova nyugalomra szállhatott. Ugyanekkor, a' fölvilágosodás' elterjesztése által a' közérzelmet alkotó ellensúly gyanánt, melly magántévedéseitől megóvjá, 's hatalmas emeltyüképen megszázsorozza erejét, minden egyes erőt központosítván. Végre a' benső közlekedés által, mellyet a' lélek' 's alko-

utitur ratio; szól sz. Tamás. Valamint mondhatni, szól Leibnitz, miszerint az ész — természetes kinyilatkoztatás, mellynek szintugy szerzője Isten, — hasonlóan mint a' természeté, nevezhetni a' kinyilatkoztatást természetfölötti észnek, azaz: ollyannak, melly az Isten által különösen kinyilatkoztatott tárgyakra fordítja figyelmét: de ezen kinyilatkoztatott, 's az ész által felkarolt igazságok fölfedeztek olly eszközt, melly által megismertessenek, 's ez maga az ész; 's ki az észt eltaszitaná, hogy a' kinyilatkoztatást jobban érthesse, úgy cselekednék, mint ki szemeit szurná ki, hogy 'Jupiter' satelleseit látesövön át jobban láthassa. („Nouveaux essais sur l'entendement humain.“ —)

tója, az igazság 's erény között létesített, olly életerőt önte beléje, melly a' léleknek ugyanazon szolgálatot teszi, mellyet ez a' testnek, mozdulatait központosítja, rendezi és sugallja, megóvjja kincseit a' romlás és elfajzástól, 's Baconak helyes kifejezése szerint: mintegy fűszere a' tudományoknak: *Fides aroma scientiarum*.

E' segélytől gyámolítottan, addig nem látott magasságra emelkedett a' négy ezer évig mintegy gyermeki állapotban veszteglett emberi szellem; fokról fokra haladott, 's minél inkább mivelődött, annál fényesb tanuságokat tön le a' kereszténység mellett, mellynek befolyása által jött ennyire. „Látván, szól Voltaire, miszerint az ész olly bámulatosan előhalad, de csak az evangelium hirdetésének perczétől, ugy tekintsd a' hitet, mint segélyhozó szövetségest, 's nem mint megtámadandó ellent. Iparkodjál azt szeretni 's nem rettegni.“¹⁾

Ugy látszik, hogy az észnek a' hit iránti hódolata minden egyéb dolgoknak az ész alá való helyezésével jutalmaztatott. 'S ennek a' lények' hierarchicus rende szerint így kelle történni. Valamint midőn az ember fölmondá Istenének az engedelmességet, viszont akarata is föltámadt esze ellen, érzékei fölzendültek akarata- 's természet' érzékei ellen, 's így az ember elveszté

¹⁾ Voltaire, idézve a' „Raison du Christianisme“ czimű munkában *aveux* szó alatt.

az önmaga 's természetfölötti uralmat, melyet előbb Alkotójától megtagadott: szintugy kellett, mihelyt a' neki ajánlott isteni segílyt fölkarolván bukásából fölemelkedett, már itt len éreznie a' megújulást, melly csak az égben fog teljesen létesülni, sz. Pálnak mondása szerint: *instaurat omnia in Christo!*

Szinte látjuk azt is, miszerint Krisztus' törvénye' elfogadásának következtében az igazság hatalmat nyert eszén a' theologicus 's metaphysikai tudományok által; az ész az akaraton, ez az érzékeken kezde uralkodni az erkölcsstan' segedelmével, 's az érzékek is hatalmukba keríték az egész látható természetet a' mértani 's iparos tudományok' erejénél fogva: tehát az ismeretnek három főágát, mellyeknek az evangelium' törvénye alatt történt bámulatos kifejlődések, a' legmagasb műveltség' trónjára emelé az emberiséget, 's igazolta e' szép közmondást: *Istent szolgálni, uralkodás.*¹⁾

¹⁾ Hiu ellenvetés, hogy a' polgárosodás' tetőpontja a' hitetlenség' uralkodásával út össze. Ugyanis 1-ör a' hitetlenség' százada csak azt aratta, mit a' hit' százada vetett, 's a' *fölvilágosodás' századát a' nagy szellemek' százada* szülé. Az emberi ész' minden nagy előhaladásai, mellyekre olly büszkék vagyunk, a' bölcsészeti rendszer, az égi gépezet' törvényei, a' számtannak alkalmazása a' mértanra, a' differentialis számolás a' hitnek korszakában, hitteljes férfiak által födöztettek föl, minők: Baco, Newton, Kepler, Descartes, Leibnitz,

Többiben, nem akarván mélyebb történeli vizsgálatába merülni annak, mint haladott elő az emberi szellem a' hit iránti viszonyában, csupán egy nagy ténynél állapodunk meg: valahány valódi bölcsész, szép tehetség volt a' világon, mindaz, mi magasabban hordta fejét az emberek közt, a' keresztény hitre támaszkodott; az észnek leg-

Pascal (Lásd Fontenelle 's D'Alembert' fölöttök tartott dicsbeszédeit.) Csak azért vagyunk nagyok, nagyobbak mint ők, mert vállaikon állunk. Ők a' szellemi műveltség' ígéretföldének művesei, ők vezettek bele bennünket, de maguk be nem léphettek. Csupán a' természeti tudományokat említém, mert a' metaphysikaiakat illetőleg, mellyek miután szorosabb viszonyban állnak a' hithez, sokkal alkalmasbbak a' kérdés' megoldására — igazán szólva elmaradtunk e' nagymesterektől: ők a' bölcsészet' hercules-oszlopai. Utánok csak hátraléptünk egész a' régi kor' materialismusa 's pantheismusaig; 's még ma is rongyaikkal takaródzik bölcsészetünk, hogy szegénységét, szegyenítő meztelenségét eltakarja. A' hitetlenség nem termék tehát, hanem aratta a' polgárosodás' gyümölcsét — emez forrásait tekintve egészen keresztény, 's a' hitteljes századok' gyermeke. — 2-or. Többet mondok: maga a' hitetlenség hallgatólag hirdeti az elhagyta keresztény elvnek erejét. Valóban csak azért fajult olly botorságokra, mert az emberi szellem ez élő erejénél fogva illy magas állásra jutott. Szédítő nagyságában 's kincseinek mámorában azt vélte, miszerint korlátlan ura önmagának, mert érezte, hogy minden meghódol előtte. Csak azt látván, mi lábaihoz tétetett, meg-

nemesb képviselői, az emberiség' kalauzai, Krisztusnak apostolai vagy tanítványai voltak: ez tény.' „Könnyen közölhetnök, szól D' Alembert, a' nagy férfiak' sorozatát, kik a' religiot Isten' művének tekintették; oly sorozatot, mely *minden vizsgálat előtt* képes lenne *megingatni* a' legjelesb tehetségeket, 's mindenesetre elégséges hallgatásra birni amaz összeesküdtek' seregét, kik az embereknek szükséges igazságok' tehetetlen ellenségei, oly igazságoknak, melyeket

feledkezett a' korról, mely őt oly magasra helyezte, mintha épen ez által nem tanusította volna fölebbvalóságát. Ádámnak 's az angyalnak bűnét követé el, mert a' kereszténység az övékhez hasonló bizalmat önte beléje a' Mindenható iránt. 3-or. Végre, ki úgy tekinti a' dolgot, mint ez kívánja, nagyban látja, miszerint a' hitellenség, mellyen végig megyünk, sokáig nem található krisis, mellyet hiába öröködnék valaki újra elővárászolni, mert a' valódi műveltséggel meg nem férhet. Ezért látjuk, mint bontakozik ki ez naponkint kötelékeiből, 's visszatér a' ker. hit' nagy 's ingathatlan elveihez. A' tudományok, mellyek a' hitetlen bölcsészetteli hosszú szövetségök által sokáig meghamisítottak, tökéletesen megszabadultak tőle. Azóta hallatlan haladásnak örvendnek, 's csodálatos dolog! az igazság' minden ösvényén a' hittal találkoznak, 's mindennap új megfjtéseket hoznak, ennek igazságát bebizonyítókat. E' bölcsészet pedig végvonaglósaiban sinylik, mert csak a' meghazudtolás, színlés 's elnézés által tartatik fön, mi eléggé mutatja, miszerint ideje lejárt.

Pascal védelmezett, Newton hitt, Descartes tisztelt.¹⁾

Milly bizonylata ez a' kereszténység' igazságának! Mert ime ugyan-ezen emberek, kik mindennemű igazság' tiszteletére szentelék magukat, kik kutatása- 's szemléletében éltek, kik föltalálására minden erőt, minden önzéstelenséget fölhasználnak, mellyre az emberi szellem képes, kik szép fölfödezéseik, nagy munkáik által, mellyeket a' metaphysika, erkölcsstan, szám- 's természettanban műveltek, eléggé megmutatták, miszerint képesek azt megismerni 's föltalálni, kiknek azt köszönhetjük, 's kik annak reánk nézve mintegy csatornái 's folyamai : ugyanezen

¹⁾ D' Alembert. Lásd dicsérő beszédét Bernouilli fölött.

A' szentek majdnem mind magas tehetségű férfiak voltak, mit nem kevesebb bizonyítanak be irataik mint erényeik által, mellyeknek fénye annál inkább tulajdonítandó a' kereszténységnek, miután többnyire a' hanyatlás 's vadság' századaiban tündöklének, mint égi lütemények téli éjjeleken. Illyen volt aquinai szent Tamás, szent Bernárd, szent Anselm, 's azelőtt szent Ágoston 's mind amaz egyház-atyák, kiket nem kevésbé nevezhetni az ész' atyáinak. Soha ez magasabbra nem emelkedett, mint eme' hitvallók' irataiban, Descartes nem haladta fölül 'sz. Anselmt, hires *meditatioi* e' nagy szent' *monologiumának* leányai, sőt már sz. Ágoston' műveiben találhatók. Napi bölcsészettünk nem tagadja, daczára ellenkező irányának. Sőt figyelemre méltó, miszerint hogy ezt eltakarhassa, 's Descartes' tekintélyével,

nagy elméjü férfiak, mondom, elismerték, hogy a' kereszténység igaz, sőt maga az igazság; kiálták, bevallották nemcsak irataik, hanem tetteik által is; tanulásuk' főtárgyává, önviséletük' főtörvényévé tették: 's azt mondanók, hogy csalódtak mindnyájan, épen e' pontra nézve, 's hogy daczára ez alaptévelynek, vagyis inkább e' tévelynek befolyása által fődözték föl minden egyéb dologban az igazságot!..

'S ki állítja ezt? Többnyire olyanok, kik nem ismerik a' keresztény igazságokat; kik csak olly iratokból ismerik, mellyeknek célja, azt elrutítani, meghamisítani; kik irányában számtalan régi előítéletet táplálnak, mellyet komolyan

mellyet utilevelül használ, jobban visszaélhessen, általa a' keresztény papság' e' nagy egyéneihez akar csatlakozni, kiknek bölcsészeti irataikat holmi bevezetésekkel 's gyakran valóságos szellemöket eltorzító czimek alatt adja ki, mint például Bouchillé sz. Anselm' *monologiûma*-*'s prosologiûmát*, „*keresztény rationalismus*“ czimmal. De ezen játék, mellynek célja, a' hitnek tekintélyét önromjainak megszentelésére használni, 's azt *tiszteletteljesen* elárulni, csak a' botort álmithatja el. Az őszinte hit, melly Descartest lelkesíté, melly őt arra birta, hogy a' *hit' igazságainak első helyet adjon elméjében 's a' religiot, mellyben Isten' kegyelméből neveltetett, állandóan megtartsa.* (Discours sur la méthode) E' hit, mellytől bölcsészete sohasem távozott, sőt mellyet hallgatólag célul tüze ki magának, átléphetlen árkot ás közte 's a' jelenkor bölcsészeinek iránya között. Sz. Anselm'

még soha meg nem vizsgáltak: olly emberek, kik kétségeskedés nélkül merik állítani, miszerint Bonnet, Euler, Kepler, Leibnitz, Clarke, Pascal, Bossuet, Newton, Malebranche, Descartes, Baco 's számnélküli más lángeszű férfiak egytől egyig mind tévedtek ez ügyben. . . . Mért nem állítják tehát, hogy a' metaphysikában erkölcs-, szám-, csillagászat-, természettanban szinte tévedtek, inért nem támadják meg a' többi tudományokat is, midön a' hit ellen kikelnek; — vagyis inkább, mért nem ismerik el a' közös kapcsolatot, melly ezen elméket összezsatosolá, 's mint Baco mondja: hogy *kevés tudomány hitetlenségre vezet, sok tudomány a' hithez vezet vissza*; melly igazságot korunk' egyik legjelesb tudósa, Constant Benjamin, saját tapasztalásaival erősít meg: „Művem, így szól, (a' polytheismus' története) különös bizonylata ezen Baco kiejtette igazságnak. Én épen a' tények' mély vizsgálata, minden oldalról megfontolása, minden a' hitetlenség ellen emelkedő akadály elleni küzdelem

irányában még mélyebb az árok, 's ő maga eléggé kifejezi, midön a' korabeli rationalistákról, Abailard- 's Roscelinről szólván, azt mondja: „keresik az okokat, mert nem hisznek, mi keressük, mert hiszünk“ (Cur Deus homo, I. I. cap. 2.) Nem iparkodom megérteni, hogy higgyek, hanem hiszek, hogy megértsem“ (Prosolog. c. I.) 's meg is értette fölségesen, bölcsészeink pedig önmagukat sem értik.

által jutottam alapos meggyőződésre a' vallás' ügyében. Eljárásom őszinte volt, mert minden lépés nagy megerőtetésembe került. Még most is minden szokásaim 's emlékeim bölcsészetiiek, de hiában küzdök a' keblemben mindinkább erősödő vallásosság ellen.“¹⁾)

Kell-e emlitenem, miszerint épen semmit sem bizonyít ez igazság' ellenében amaz elmés férfiak' kicsiny száma, kik a' hitet megvetették, sőt ellenkezőleg még meg is erősíti azt, miután ha jellemök 's irataikat nemes ellenfeleikével összehasonlitjuk, nyilván kitünik, miszerint egyrésről hitetlenségök a' megkülönböztetés utáni vágyban, erkölcstelenség-, irigység-, gyűlölség- 's mindazon aljas szenvedélyekben gyökeredzék, melyek tévelyre visznek, 's azt szükségessé teszik; 's másrésről, hogy daczára előbbi életöknek, a' visszahúzásból eredő szégyennek, a' legszembeötlőbb visszahúzások példáit nyújtják, 's százszor elismerték önmagok ellenében győzhetlen erejét azon igazságnak, mellyet megdönteni volt működésök' célja. Hasonlítsuk össze Voltaire 's Bossuet' jellemét 's erkölceit, Rousseau-nak 's Fénelon-nak életét; vegyük tekintetbe, hogy míg ezek' irányában egy szót sem találhatni, mellyet hitök' ellen fordítani lehetne, egész köteteket le-

¹⁾ Constant Benjamin: Hochethez irt levelében idézve Chateaubriend által az „études historiques“ előszavában.

hetne alkotni azon vallomásokból, melyekkel amazok saját hitetlenségöket czáfolták; 's meg kellend vallanunk, hogy e' szerencsétlen elnök' hitetlensége nagy *a' contrario* bizonylata hitünk' isteniségének. A' hitetlenek' tolla Achilles' lándzsájához hasonlít, melly meggyógyítja a' sebeket, mellyeket ejte.

De a' kereszténység' igazsága leginkább az által tűnik ki, ha egybehasonlítjuk a' keresztény szellem' gyümölcseit azokkal, mellyeket az emberi szellem a' kereszténység' mellőztével előhozott. Valóban az elme egyaránt van elosztva az emberek között, 's a' *tehetségre* nézve még eddig senkisem haladta fölül Plátót, Socratest, Aristotelest, Cicerót, Senecát, 's az ősidő' más bölcseit; sőt némelly tekintetben, különösen azon tudományokat illetőleg, mellyek a' szellem' *belső 's alaki* műveltségét föltételezik, mint a' gondolkodás- és szónoklattanban sok ideig mestereink voltak. De vessétek össze metaphysikai 's erkölcsstani műveiket (mert egyéb szakokban alig birnak valamivel) a' mieinkkel; hasonlitsátok össze Cicerót sz. Ágostonnal, Plátót aquinai szent Tamással, Senecát sz. Pállal, Aristotelest Bossuettel, Epictetet, Marcus-Aureliust Bourdalouval, Massillon- 's Fenélonnal-, Pascal- 's Malebranche-Leibnitzczal stb. 's mondjátok meg, ha nincs-e emezeknek, nem mondom működése-, hanem művében, munkájuk' eredményében sokkal, sőt végtelenül nagyobb mélység, bőség, tökély, helyesség,

szilárdság? ha nincs-e az előbbi 's utóbbiak közt olly különbség, mint az álom 's valóság között, 's valljon nem látható-e nyiltan, miszerint Jézus Krisztusban nagy világosság jött a' világra? — „Szeretném, szól Voltaire, ha mulatságunk- 's tanulságunkra, az ősidő' minden nagy bölcsészei, a' Zoroasterek, Mercurius Triomegisterek, sőt maga Numa újra a' világra jönének, 's Pascallal, mit mondok? legtudatlanabb, legműveletlenebb embereinkkel szóba erednének: engedelmet az ősidőtől, de bizony csak szomorú szerepet játszának! szegény kérkedők még a' Pont Neufönsem tudnának boldogulni.“¹⁾

A' mi elhatározó ez ügyben, abban áll, hogy mint Voltaire mondja, nem nagy bölcsészeinket, hanem *legtanulatlanabb emberünket is szembeállithatjuk a' régiség' legnagyobb bölcsészével, 's hogy Socrateseink 's Epicteteink nemesak a' tanodákban, hanem mezőn is találkoznak, kik az evangéliom' főséges tudományában oktatást nyertek*, szól ismét Voltaire, *mellyet megértünk akkor is, ha elménk a' többi tudományok' fölfogására még nem eléggé művelt.*“²⁾

Oh valóban isteni sajátsággal van fölruházva e' tan, melly mindennek mindenné lesz, hogy minden elmét fölvilágosítson, — melly kerüli a'

¹⁾ Voltaire, idézve a' *Raison du Christianisme* czimű munkában *Aveux* szónál.

²⁾ Ugyanaz ugyanott.

hosszas okoskodásokat, hogy a' kised is fölfoghassa, 's kész bármilly vizsgálatot kiállani, hogy a' tudósokat kielégitse, mellynek világossága finom sugarakba szoritkozik, hogy semmit sem vesztvén lényegéből a' legkisebb szembe is behathasson, 's kiterjed az értelemben úgy, hogy a' legműveltebbeket is kielégíti, de mindamellett mégis a' maga körén túl csapongani nem engedi. Egyedül a' kereszténységben létezik e' szövetsége a' legfölsőbb bölcsészetnek a' népszerű vallással. Milly látvány! Midőn Bossuet kisedeket oktat a' ker. hitre, mindent közölvén velök, mit tud, sőt maga tanulván sokszor (megtörtént) az evangéliumi tökély' titkát nyájának legalázatosb juhától, többet tanulván feleleteikből, mint menyire őket kérdései által tanította! Mély meggyőződéssel kiáltok föl: itt Isten van! Csak ő, ki a' napot teremté, adhatá az evangéliumnak mindazon tulajdonokat, mellyekkel amannak világossága tündökölt. *Illuminans omnes homines.*

IV. Ez azért van, mert az evangélium legfőbb mértékben az, mit *elvek* nevezünk, kitünő értelemben elv. Végezzük elmélkedésünket ez észrevétellel: Az emberek nem alkotják az elveket, hanem fogadják 's átszállítják, nem is mutatják, hanem fölteszik a' köz érzelem' tekintélye miatt, sőt épen általuk mutatnak meg minden egyebet. Az elvek tehát az egész világgal közösek, mint minden, mi egyenesen Istentől jő. Ez az igazság' lényege, mellyet Isten egyenesen közölt

az emberi észszel, a' világosság, melly minden e' világra jövő embert fölvilágosit. E' világosság csak egyszer gyújtatott meg kezdetben, meghatározott, mindenkire nézve egyenlő arányban. A' fölvilágosodásnak az egyes emberek 's népek közti különfélesége csak az ezen fölvilágosodás' megőrzése-, kifejtése-'s alkalmazásában tanusított különböző hűségből — igyekezetből származik. De magában véve, ismételve mondom, az ezen fölvilágosodást alkotó elvek 's igazságok összegét csak olly tény által öregbithetni, minő azt először létre hozta, a' kinyilatkoztatás által. Minden emberi elmék együtt véve sem volnának képesek az emberek közt létező elvi igazságokat csak egygyel is szaporítani.

Más részről, az emberi lélek, melly uj elveket szerezni önmagától nem képes, elvesztheti, meghamisíthatja, földöntheti azokat, mellyeket alkotójától nyert; 's midőn ez elszegényedés, e' földöntés nagyobbodik, midőn átalánossá 's mintegy természetessé válik, mint a' pogány világ' utolsó korában, ismét csak azon kéz állíthatja vissza a' világosságot, melly azt teremte.

Vége, miután ugyanazon rontó 's bontó ok, melly már egyszer meghomályosítá 's földönté a' világosságot, folytatja működését, természetesen ugyanazon romlást eszközlendő: világos, hogy csak ugyanazon alkotó, ki az elvi igazságokat helyreállítá 's öregbíté, fogja azokat sértetlenül föntarthatni gyöngé természetünk' ölében, melly

nem képes azokat megőrizni, sőt szüntelen meg-
rontásukra törekszik.

Már pedig e' három jelleggel bir Jézusnak 's
evangeliumának hatása a' világban.

1-ör. Visszaállította eredeti fényökben az ész
's erkölcsstan' természeti elveit, újra megalapította,
olly időben, midőn annyira el voltak homályo-
sítva, romolva, hogy e' visszaállítás botorság-
nak, az emberi-nem' sértésének neveztetett, Ta-
citus szerint: *odio humani generis convicti sunt.*
(Annal lib. XV. c. 44.)

2-ör. Kiterjeszté, fölmagasítá, megnöveszté
az ész' természeti világosságát uj 's magasabb-
szerü elvek által, mint minők a' helyreállítottak
voltak, mint maga mondja: *non veni solvere le-
gem, sed adimplere,*¹⁾ azaz, egy ténnyel két-
szeresen tette meg, mit az emberek tenni sem-
mikép sem tudtak, 's mi csak egyszer tétetett
kezdetben a' teremő által, 's pedig úgy, hogy
az evangelium' elvei szintolly közönségesek-, ter-
mészetesekké váltak, mint az első kinyilatkozta-
tás' igazságai, mellyektől el sem választhatók;

¹⁾ „A' természeti religio, szól igen helyesen Voltaire,
kezdeté a' kereszténységnek; 's a' kereszténység
tökélye a' természeti törvénynek“; de hozzá kell
tenni, hogy e' természeti religio, a' kereszténys-
ség' kezdeté, mintegy meg volt semmisítve, midőn
a' kereszténység azt tökélyesíteni kezdé, 's hogy
ennélfogva egyszerre helyreállította 's tökélyesi-
tette, valamint most föntartja.

annyira, hogy kik tagadják az evangéliumi ki-nyilatkoztatás' megtörténtét, az általa hozott fölvilágosodásnak örvendenek, benne 's általa élnek, 's egyébbel nem is harcolhatnak ellene, mint épen e' fölvilágosodással, melly tőle ered.

3-or. Végre erős 's azontúl ingatlan alapra fektető, megállapító 's teljes számuvá tette ez elvek' összegét; úgy, hogy többé meg nem hamisítható, föl nem dönthető mint valaha. Különös 's személyes életet önte beléje, mintegy élő lény-nyé tette, melly magát föntartja, védi, terjeszti, mindent eláraszt, mi kiterjedését gátolja: ez az egyház, mind erkölcsi mind külső szerkezetében láthatólag természetfölötti tünemény! A' természeti világosság mindinkább növekedett. A' világ megváltoztatta az eredeti igazságot, az evangéliumi igazság a' világot változtatata meg; 's ez utolsó tette valamint a' két előbbi által, szerzője Jézus, fönségesen igazolta mondását: *én vagyok az igazság 's az élet; én vagyok a' világ' világossága; én vagyok az elo!*

III. §.

A' kereszténység' eredményei a' polgár-zatra nézve.

Ha a' kereszténység' igaz voltát a' magasabb-szerű erkölcsi 's szellemi világban eredményezett hatása eléggé bizonyítja, még inkább

mutatja azt a befolyás, melyet az anyagi 's érzéki világra közvetve gyakorolt.

A' kereszténység csak úgy lehet igaz, ha legfőbb, leghatályosbigazság gyanánt mutatkozik, 's azért befolyásának mindenre ki kell terjedni.

Mindazáltal igen fontos különböztetést kell tennünk.

A' kereszténységnek egyenes célja az, hogy az embert a' malasztanak segélyével szentté tegye, a' rosztól megszabadítsa, 's a' mennyek' országába bevezesse. E' cél egyenkint minden emberre kiterjed. Ez közvetlen 's különös hatás, melly a' lélekbe zárkozik, hogy ott az akarat' hozzájárultával az egyéni megszentelés' művét, minden külső akadályok' daczára, 's az emberiség' földi körülményeinek teljes mellőztével, végezze. Ez értelemben a' kereszténység már első nap megtermé gyümölcsét, 's azóta csak azon volt, hogy azt mindig ismétlje, újra teremje a' világ' végezetéig.

Egyébiránt mindenhez, még Caligula 's Nerohoz is alkalmazza magát; megadja a' császárnak mi a' császáré, 's országa nem e' világról való.

De mindamellet, hogy a' kereszténység' közvetlen célja csak erre szoritkozott, közvetve 's következképen az összes emberiségnek földi állapotára kelle hatnia lassu, növekedő, 's végetlenül polgárosító hatással, melyet ezennel vizsgálat alá veendünk.

Lehetetlen, hogy másként legyen: ez eredménye minden tannak, melly csak valamennyire képes fölülről lefelé, az egyénitől az összesre hatni; 's épen e' hatásnak jótékonyága 's kiterjedése nyújtja a' tan' igazságának mértékét.¹⁾ Az emberiség' külön társadalmainak 's nagy társaságának összes, saját 's megkülönböztetett létök van, melly koránsem csupán eszményi, mint némellyek állíták. E' lét az ugynevezett társasági kapcsok 's mind az által nyilatkozik 's föntartatik, miáltal közösen élünk; ilyenek a' törvények, szokások, intézmények, erkölcsök, közvélemény. Tagadhatlan ugyan, miszerint mindenikünk szabadsággal bir, 's e' szabadság nagy különbséget okoz az eszmék-, erkölcsök- 's tettekben, valamint a' hajón is minden utazók saját tetszésök szerint mozognak: azonban a' hajó csak egy — ez vagy amaz irányban halad, 's ez irányban, bármelly legyen az, ragadtatnak az utazók is. Környezetünk, mellyben születünk, hatással bir reánk, 's a' társadalom befolyást gyakorol tagjaira. De ugyanez okból a' tagoknak is viszont kell hatni a' társadalomra, ha valamelly esemény' következtében magasabbszerü elv által lelkesítettnek, mint melly amazt indítja.

I. Mielőtt még az eredményt, mellyet a' ke-

¹⁾ Mindamellettt ez eredmény nem mutatkozott a' régi társadalmakban, vagy legalább igen gyöngén; okát nemsokára előterjesztendjük.

reszténység a' társadalomban gyakorolt, szemügyre vennők, már magában az eszközben, melylyel a' célra élt, igen becses 's nevezetes fölfedezést teszünk, mert mintegy szív-ere a' mostani műveltségnek: értem az elvet, melly szerint az egyén az összes társadalomra hat, mellyet a' régiség nem ismert.

A' pogány népeknél a' társadalom volt minden, az egyén semmi. Emez amabban egészen elenyészett. Ez istenség, melly *hazának* nevezetett, csak magáért engedé lélekzeni fiait; minden gyűlölségeit, szenvedélyeit, előítéleteit beléjük oltotta; hatalmas tökéletes elenyészésökből, szabadsága szolgaságukból alakult. Még ama másikk szellemi világban sem találtak menedéket, melly reményteljesen nyílik az elnyomottak' nyögései előtt, 's befogadja panaszaikat, boszút ígervén szenvedett bántalmaikért. Az istenek egyetértettek a' társadalommal zsarnokságára nézve, vagyis inkább nem voltak egyebek, mint maga a' társadalom istenítve, 's az olympus' minden súlyaival terhelve a' földet. Minerva, Venus, Jupiter a' személyesített Göröghon, Ázsia 's Róma volt: 's hogy a' szellemi 's anyagi hatalom' azonossága annál tökéletesb, annál szembetűnőbb legyen a' földi uralkodók az isteneket illető — minden tiszteletben, jogokban résztvettek: az anthromorphismus 's apotheosis karonfogva jártak. Csatoljuk ez állapot' leírásához eme végső észrevételt, miszerint mi nagyban történt, az az

egyéni életben szinte megvolt. Mi a' polgár a' haza' irányában, az vala a' nő 's gyermek az atya 's férj, a' rabszolga ura' irányában; mindaz, mi gyöngé volt, illy viszonyban állott az erőssel, egészen a' magasabb akaratnak hódolván, önmagafölött semmi hatalommal nem bírván. Nevezetes tünemény e' megszorítás 's elnyomás, melly mindig a' kisebb szám által gyakoroltatott: mintegy szolgasági gúla, mellynek tetején a' közszabadság foglalt helyet.

Ez annyira hasonnemű 's központosító rendszernek, hol az egyének csak az egy tömör egésznek parányi alkat-részei voltak, bámulatos anyagi erőt 's nagyságot kellett eszközölni. Sőt meg kell vallani, hogy hatásának telőpontján, ama hősie állapotban, mellyet a' régiség' köztársaságai mutattak, valóságos erkölcsi nagyság lelkesítette a' magán-akaratoknak a' közakarat-tali ezen fő azonosítását: ama nagyság, melly az áldozat' eszméjével jár, midőn erre az akarat késznek nyilatkozik: illyen volt Miltiades' kora Athenére, Leonidásé Spártára, Regulusé Romára nézve.

De ez idő, a' jelenkori társadalmak' hosszú életéhez képest rövid volt, roppant áldozatokkal megvásárolva, 's orvosolhatlan romlástól követve. Miután a' polgár a' szabad embert, az egyént magába fölolvasztotta; midőn amaz, már külső nagysága miatt is, összeomlott, csak rabszolgák maradtak fön a' társadalmak' omladécai közt.

Miután a' sziv 's természet' minden érzelme megsértettek, elfagyasztattak, megcsonkítottak ez irgalmatlan alkotmányokban: illy erőszakos állapot nem tarthata sokáig, 's mihelyt gyöngülni kezde, nem sokára összeomlott. Nem volt ellensúly, melly kihágását megakadályozta, nem orvosló életelem, melly bomlását föntarthatta, megdermedt ereiben uj életet alkothatott volna. Sőt különös, miszerint épen az, mi jelenkori társadalmainkat élteti 's nagyokká teszi, a' természeti jogosság, kölcsönös segély, a' birtok 's tisztségek' fölosztása, az egyéni szabadság, az igazságban előhaladás stb. okozák a' régi társadalmak' föloszlását, 's pedig szükségképen, miután e' társadalmak épen csak e' nagy elvek' rendszeresített megsértésén alapultak.¹⁾

Igaz, hogy ezek épen ezen sértés által mintegy kiirtattak az emberi-nem' öntudatából; de mi belőlök ösztönképen fönmaradott, elegendő volt a' társadalom' fölbontására, de nem arra, hogy azt ujjaalakítsa; 's ez uton ama kifejezhetlen romlottsági állapotnak kelle bekövetkezni, mellyben a' pogány világ az utolsó időben selydött, hol nem volt többé engedelmesség 's sza-

¹⁾ Ez leginkább a' romaiaknál tűnik ki, hol a' mint a' nyilván jogba a' méltányosság mintegy lopva becsuszik, azonnal bomladozik az alkotmány, 's a' jogosság' legszebb állapota épen az alkotmány' legtökéletesb enyészetével üt össze.

badtság, hanem mindenben szolgáltság 's szabadság.

A' kereszténység eljött. Egyetlen egyenesen újjáalakító szót sem intézett az emberiség' földi társadalmához. Ugy vette föl a' polgárzatot, mint találta, 's kijelenté, miszerint nincs szándoka beavatkozni: *országom*, így szólt, *nem e' világból való*. Sőt még megerősítette a' hatalmasságokat azon rendföntartási elv miatt, melly benők létezett, 's megparancsolta követőinek, hogy *adják meg a' császárnak mi a' császáré*, csak azt tartván föl Istennek *mi Istené*, vagyis a' lélek' megszentelését, 's az igazság' törvényének megtartását.

Azonban csak rövid látását tanusitaná, ki e' tartózkodásban semmi újításnak nyomát nem látná a' világi ügyekre nézve, sőt azt, mi sokszor történt, a' kereszténységnek mint hatalma' határvonalát ellenvetné, mellyen túl minden hatásának meg kell szűnnie. Távulról sem, hisz épen e' megkülönböztetésben rejlik a' kereszténységnek minden hatalma, nem csupán a' lelkeknek Istenhezi vezetésére nézve, hanem épen ez által a' világi dolgok' felső igazgatását illetőleg is.

Lehetne-e valami újabb valóban, azon korban, midőn a' kereszténység föltűnt, mint olly ország, melly nem e' világról való, melly az emberiség' minden panaszait, szenvedéseit, fájdalmait kebelebe fogadta, 's borzasztó átkokat szórt a' gazdagság, igazságtalanság, kőjelgés 's erőszak ellen?

Lehetett-e valami újabb, mint Istent megkülönböztetni Caesartól, meghatározni a' kötelességeket ennek 's amannak irányában, 's kijelenteni, miszerint a' két kötelességnek, két országnak összeütközésében, az Isten iránti előbbre-való? Egész addig a' polgári társadalom, mint mondtuk, minden hatalmat magában foglalt. Átvette az embert bölcsőjében, 's föltétlen élet-'s haláljogot bitorolván fölötte mind természeti mind erkölcsi tekintetben, így szólt hozzá: élni, gondolkodni, érezni csak általam fogsz; isteneim isteneid lesznek; még a' természet is csak azon ösztönöket fejtendi ki benned, melyeket én megengedek; 's ha netalán köztök 's intézményeim közt vita támadna, ezeknek kellend győzedelmeskedniök. A' kereszténység e' hatalomnak ellenében más, egészen különbözöt állított föl, melly a' polgári hatalmat megerősítette 's szentesítette, de egyszersmind mindenkit följogosított, sőt kötelezett arra, hogy mindenben, mi vele ellenkezik, megtagadja néki az engedelmességet. Igaz ugyan, hogy e' lelki hatalomnak elvileg mindig meg kellett lenni a' lélekben, 's ennek sohasem volt szabad engedelmeskedni, midőn rosz tettnek elkövetésére szorított; de sohasem fejeztetett ki illy határozottan, illy értelmesen 's világosan; sohasem volt a' két világ annyira elválasztva egymástól, mint ez Krisztus Jézusnak Istenről, ennek sz. törvényéről, az ennek megtartásához kötött örökös érdekekről,

a' megtartás' indokai- 's eszközeiről szóló tanítmánya 's azon intézménye által történt, melyet megalapított, hogy őt 's benne a' lelki hatalmat egész a' világ' végezetéig képviselje.

E' percztől fogva az ember nem volt csupán görög, római vagy germán, hanem egyszersmind bármilly nemzetiséghez tartozott, keresztény, katolikus, Krisztus' országának polgára, egyházának gyermeke lehetett, 's az ezen viszonyból származó kötelességek' teljesítésében találta föl a' szabadságok' legszebbikét, a' jogok' legbecsesebbekét: a' szabadságot, el nem követhetni a' rosszat, a' jogot, cselekedhetni a' jót, nem valamely tartomány vagy kornak saját 's haszonleső fogalmai szerint, hanem bölcsészeti 's isteni, vagy is föltétlen, szóbeli értelemben a' szabadságot 's jogot: saját lelkének ura lenni mások irányában, 's földi állapota' minden balviszonyainak, minden elnyomatásainak daczára szabadon társaloghatni a' menynyel.

Könnyű volna megmutatni, miszerint eme' vallási szabadságból származott minden egyéb polgári, politikai 's társadalmi szabadság, mely mai napig mindig fejlődött; 's teljes kifejlődésre csak akkor jutand, ha eredetével, forrásával összefoly. De nem egy fejezetet, hanem egész köteteket kellene szentelni e' tárgynak, melyet itt csak röviden érinteni akarunk.

A' kereszténység tehát lelki hatalmának megalapítása által kiemelte az embert a' polgári

hatalom' rabságából; ezen két hatalom' elsőbbikének meghatározása által bizonyos, a' szabadságból származó, nyomatékka ruházta föl a' másik' ellenében, 's ez által utat nyitott neki befolyni a' társadalomra, melly befolyás ennek is hasznára válik, mert benne rejlik kihágásainak ellensulya, mert ez emeli ki bukásaiból, ez ujitja meg romlottságában, örökös ösztönül szolgál neki a' haladásra.

Ekkor látott olyasmit a' világ, mit addig soha: apostolokat, vértanukat, remetéket, hitvallókat, minden rendü szenteket, mindennemü intézeteket, mellyek a' minden hatalmaktól különböző lelki hatalom' székéhez csatlakoztak; az evangéliumi tökélyt az idők' szükségéhez való alkalmazásukkal kifejezték, olly elvből szivtak erőt 's hátorságot, melly a' kor' minden viszonyain fölül állott; a' tudatlanság vagy tévely' éjében az igazságnak világát, a' szabadosság közepette a' kötelesség' hajthatlan szabályát; a' mindennemü vétkek' ellenében mindennemü erényeket gyakorolván, szentségek által örökké ellenmondtak minden romlottságnak; 's akkor is, midőn a' világtól üldöztettek, arra szorították ezt, hogy önmagát vádolja 's nyomdokaikat követvén, az igazság' ösvényére térjen.

A' világ elejétől fogva kiabált e' romolhatlan megszentelő hatalom ellen, 's az emberi-nem' ellenségének nevezé; földi 's szellemi, a' hit és ész, a' világi hatalom 's egyház között mindig volt 's le-

end harcz; de ezen harcz az, mellynek a' világ üdvét 's műveltségét köszöni, mert általa jött napfényre 's bizonyosságra az igazság, ez által tartotta fön függetlenségét 's elsőségét, mellyre szüksége van, hogy a' társadalomra befolyasson, mellynek romlottsága őt is elkorcsosította volna, ha vele összekeveredendett.

Illyen a' polgárasodás' nagy eszköze, mellyet a' társadalom a' kereszténységnek köszönhet, melly által a' szó' teljes értelmében tökéletesen megújított még földi 's anyagi viszonyaiban is.

Ezen eszköznek köszönik a' keresztény társadalomnak hosszu, mindig tevékeny létöket, örökös ifjuságukat, 's annyi századok után e' vitor élet-erőt, melly azokban mindig uj meg uj viszonyokat alakít. — Átmehetnek forradalmakon, haladási átalakulásokon; de nem ismerik amaz, a' régi társadalmak' kebelében rejlő, szomorú sülyedéseket, orvosolhatlan bomlásokat, mellyeknek menetét Bossuet 's Montesquieu olly szépen rajzolák.

Szintügy ismeretlen előttök az indiai népek' buta mozdulatlansága, mellyek csak ugy lézen-
genek örökké, ha soha nem haladnak. Életök valódi, 's mindinkább erőteljesb. 'S pedig azért, mert a' szellemnek 's szellemi társadalomnak valódi élete az isteni igazság; — mert a' régiek-nél, még az is, mit ez igazságból birtak, a' világi ügyek' folyamatávali összezavartatásának következtében mindinkább elsilányult, elenyészett,

annak káros befolyásától semmi által meg nem védetvén; 's mert az indusok között csak mint a' polgári hatalom' kötelékeivel körülvelt mumia léteznek, melly az ész'szabad légétől egészen el van zárva. Mig a' keresztény társadalmakban, egészen különválasztva a' polgári hatalomtól, sőt leggyakrabban harczban állván vele, Jézus Krisztusnak 's egyházának szabad alapja fölött, minden üldöztetések, hizelgések, viszontagságok' daczára, mozdulatlan 's mégis levékeny, az emberiséget végetlen körben föntartó 's kifejtő központ gyanánt áll, mellyhez mindenki szabadon közeledhetik.

II. A' tér' szüke nem engedi, hogy részleteségek' leiratába bocsátkozzunk, az átalánosság-nál kénytelenítettünk megállni: de azon haladás, mellyet az emberiség művelődését illetőleg tön, 's melly a' kereszténység' hirdetésétől veszi elejét, elég szembetünő, hogy minden figyelmetesb embert megleljen, annyival inkább, minél nagyobb ellentétben áll az elsatnyulás' haladásával, melly már a' chaosz' örvényébe volt vezetendő az emberiséget, midőn a' kereszténység megmenté.

Nincs, mit a' történet nyiltabban hirdetne, mint a' féregrágta világnak, emez, a' kereszténység által történt helyreállítását. Villemain úr nagyszerű, érdekteljes fölvilágosításokat nyujt az igazság körül, két nevezetes iratában, hol a' történelem' nevében 's a' legészszzerűbb kritikával

tulajdonítja a' kereszténységnek az emberiség' ujjaalakításának természetfölötti művét: *az emberek erre elégségesek nem voltak, szól, egyedül a' kereszténység birt ezen hatalommal.¹⁾*

Troplong a' kereszténység' befolyása a' római jogra czinü tudós értekezésében, részletesen tárgyalja az egymásra következő reformokat, melyeket, mint nevezi, *fölről jött szellem* a' római törvényekben, 's ennek következtében az emberiség' minden viszonyaiban eszközölt.

E' munka annál nagyobb figyelemre méltó, hogy a' szerző csupán a' tényekhez tartván magát, elővélemények vagy az elmélet által nem vezettetik, 's benne a' bölcsész csak a' törvénytudónak nyomdokait követi.

Montesquieu után Guizot is megmutatta, hogy az emberiség' polgárosodása a' kereszténység' ölében született, 's tőle vette legéletteljeseb intézményeit.

Nincs valamire-való publicista, történetíró 's kritikus, ki ez igazságot nem hirdette, 's azt tanulmányainak kiindulási pontjául 's vezérfonálául ki nem tűzte volna. Főleg napjainkban, midőn az átértük forradalmak pillantást engedének magába

¹⁾ Lásd a' : *Nouveaux mélanges Historiques, et Littéraires*, czimü munka II-dik kötetében „*Du Polytheisme dans le premier siècle de notre ère, 's De la philosophie stoïque, et du christianisme dans les siècles des Antonins*“ fölírásu értekezéseket.

a' dolgok' mélyébe, olly axiomává lett ez igazság, hogy még ellenségei sem merik tagadni, 's azért elég ügyesek azt elismerni.

De az e' tárgyról szóló munkák' legterjedelmesebke, legteljesbke, hol az eredetétől fogva napjainkig tárgyalatik, 's pedig szembetűnő, bámulatos tudományossággal, finom tapintattal 's éles ítéléssel, Balmes urnak már említettük e' czimű műve: *le protestantisme comparé au catholicisme dans ses rapports avec la civilisation européenne*. Miután az első kötetben megczáfoltatlan 's kétségbevonhatlan okmányokból megmutatta, miszerint a' rabszolgaságot csak a' kereszténység dönté meg, az állította föl tény gyanánt az ember' szabadságát 's visszaadta az embernek eredeti méltóságát; folytatólag föltünteti a' polgárosodás' épületét, melyet ugyanazon kéz építé föl, melly alapkövét tette le. A' mély eszélyesség, mellyel mindjárt elcinte előterjeszti e' polgárosodás' fő jegyeit, méltólag előkészíti az olvasót, a' dús részletek' leírásához, mellyeket a' kereszténység emelt föl. Ime rövid vázolata; soha a' *polgárosodásnak* határozatlan szava, il-
lőbben, szabatosabban meg nem határozottatott.

Az egyén méltóságának élénk érzelmével, hőerélyesség-, kitartás-, tevékenységgel, tehetségeinek öszhangzó kifejlődésével gazdagították; a' nő a' férfi' élettársának rangjára emeltetett, 's alárendeltségeért úgyszólván kármentesítették az irányában nyilatkozó tiszteletteljes bánásmód ál-

tal; — a' családi kötelékek' szelidsége 's szilárdsága, melly a' jó rend 's törvények által biztosittatik; — bámulandó köz-lelkismeret, melly telve van magasztos erkölcsi nézetek-, méltányossági 's törvényességi szabályokkal, a' becsület 's méltóság' érzelmeivel: lelkismeret, melly a' magánosok' erkölcsi hajótörése után fönmarad, 's nem engedi, hogy az erkölcstelenség 's szemérmertlenség azon fokra hágjon, mellyen a' régiségben volt; — az erkölcsök' bizonyos általános szelidsége, melly háborukor tiltja a' nagy vérengzéseket, béke' idején kellemessé, nyugalmasabbá teszi az életet; — mély tisztelet az ember 's az iránt, mi hozzá tartozik, mi igen gyéreké teszi a' magánosok' erőszakoskodásait, 's mindennemű politikai kormányformák alatt, erős fékül szolgál a' hatalmat kezelő férfiak' irányában; — lángoló tökélyesbitési vágy minden ágában a' tudomány- 's művészetnek; — ellenállhatlan, néha rossz irányu, de mindig élénk iparkodás a' nép' sorsának javítására; — bizonyos titkos parancs-szó, melly a' gyöngének oltalmazására, a' szerencsétlenség' segélyezésére buzdít; melly néha nagylelkű 's nemes tüzzel teljesittetik, 's ha teljesittetlenül marad, mégis befészkei magát a' társadalom' szívébe 's abban a' lelkismereti furdaláshoz hasonló nyugtalanságot, kellemetlen érzést okoz; — bizonyos világpolgárzati 's propagandai szellem; — kifogyhatlan tára az eszközöknek, mellyek által a' társadalom megifjadván, a' bomlástól megmenekül 's a' leg-

nagyobb zavarokból is kiszabadul; — nemes türelmetlenség, melly nem tudja bevárni a' jövődőt, 's azért folytonos izgatásnak, mozgásnak szülője, melly bár néha veszélyes, mégis nagy javak' csirája, 's hatalmas életerőnek jelensége: ezek az europai polgárosodás' nagy jelvei; ezek a' vonások, mellyek hasonlíthatlanul magasb állást biztosítanak számára, mint a' minőt minden más régi 's mostani társadalmak 's polgárzatok elfogaltak.“¹⁾ —

Azt tartjuk, ama tétel, melly szerint az europai műveltség a' kereszténység' gyermeke, már nagyon valószínűvé tétetett az által, hogy e' műveltségnek illy meghatározott, teljes 's tökéletes rajza előterjesztetett, mert hogy fővonásai illy pontosan összeállíthatnak, tökéletesen szükség ismerni okaikat: 's midőn a' szerző, különösen fölvéve mindenikét e' vonásoknak, a' közvélemény 's történelem' kellős világánál fürkészi annak származását, eredetét, végre mintegy kézzelfoghatólag megmutatja az azokat nemzette erőt a' kereszténységben, 's kiképeztetésök' tényezőjét a' catholicismusban, míg átolvadtak a' népek' alkotmányai- 's erkölcsseibe.

Nem követhetvén szerzőt e' terjedelmes mezőn; csak azt jegyezzük meg, miszerint a' kereszténység, megváltoztatván az emberiségnek Istenhezi viszonyát, 's egész vallásos állását,

¹⁾ Balmes I. köt. 327. 328. U.

mindazon utóbb bekövetkezett változásokat készíté elő, mellyek a' rabszolganak ura, a' nőnek férje, a' gyermeknek atyja, a' gazdagnak a' szegény, az alattvalónak az uralkodó, a' polgárnak az idegen iránti állására vonatkoznak, 's mellyeknek az idő' folyamatában életbe kellett lépniök. 'S ha látjuk, miszerint mindezen, addig elferdített, sértett, félreismert viszonyok a' kereszténység' érintésére jobbra fordulnak; ha látjuk, miszerint e' percztől kezdve fejlődésnek indulnak, a' dolgok' természete, a' személyek' méltósága 's a' jogosság' kielégítése szerint; mindön látjuk, miszerint mindezen ujítások' kezdői 's tényezői a' keresztény eszméből indulván ki, csak az apostolok' nyomain járnak, kik irataik, beszédek 's példájuk által mintegy magvát hinték el a' műveltségnek: arra készítetünk, hogy az európai összes műveltség' külfejeének a' kereszténységet valljuk, 's ezt — eredményeiből ítélvén meg azokat — igaz 's isteni religiónak elismerjük.

A' kereszténység, kezdetétől fogva mindig arra készítette tanítványait vallási tekintetből, mi később, a' műveltség' czime alatt, a' törvényekbe, intézményekbe, szokásokba 's némileg magába a' jelenkori társadalmak' természetébe átment. A' pogányság 's vadság' kebelében tehát, daczára a' kor' szokásai 's erkölceinek, a' sociabilitás' remekműveit alkotá, mellyek utóbb mintául szolgáltak mindazon ujításoknál, mellyekben annyira büszkélkedünk. A' törvény előtti egyen-

lőség, a' polgári türelem, a' jogossági érzet az intézményekben, a' jognak a' tény, észnek az erő fölötti mindig növekedő tulsulya, emez általános emberiségi, testvériségi, összolvadási, egységi irányzatok, mellyek korunkat jellemzik, sokáig tisztán keresztény eszmék voltak, mielőtt a' törvényekbe, polgárzat- 's társadalomba átszivárogtak, még ez órában is a' catholicismus' intézményei 's művei nagyon fölülhaladják minden műveltségünket, 's mintegy előcsapatját képezik.

A' civilisatio még nem érte el, 's bár mint iparkodjék, sohasem érendi el az evangelium' országát, 's szeretetének teljes hatalmát. Ha e' hatalmat ismerni, cselekvőségét kitudni akarjuk, az emberi nyomor' hatalmát kell kiszámitanunk. Hol ez van, amaz is található.

Nincs természetünknek egyetlen szüksége, mellyet a' kereszténység ki nem elégítene, nincs nyomor, mellyet nem orvosolna, 's pedig olly teljesen, olly kiméletességgel, olly határtalan önfömláldozással, hogy e' mellett a' polgárosodás' minden jótékony, még legszebb intézményei is háttérbe szorulnak. Még ama philanthropismus is, mellyet a' társadalom gyakorol, 's melly egyéb-iránt is keresztény eredetű, szükség, hogy a' keresztény szeretet' *delejes* pontján, apostolainak kezén 's ujjain átmenjen, hogy finom kiméletesség- 's kitartással bánják a' bajokkal, mellyeket magának gyakorlati tér gyanánt kitűzött. Ezen bajokon kívül, mellyeket a' társadalom ekkint

orvosol, van még igen sok más, mellyek jótékonyságának hatáskörén kívül esnek, 's mellyeket csak a' vallás keres föl lankadatlan buzgalommal, 's meggyógyít bámulandó eredménnyel. Elmondhatni a' kereszténységről, mit a' sz. irás Istenről mond: mindennap fölnyitja kezét, 's táplál mindent, mi létezik. Ő szeme a' vaknak, lába a' sántának, hallása a' süketnek, tanítója a' gyermeknek, lámasza az aggnak, öre az örültnek, látogatója a' fogolynak, atyja az árvának, ápolója a' betegnek, alamizsnaosztója a' szegénynek, védnöke az elnyomottnak, irgalmas átalakítója, megváltója minden bűnösnek. Azon bajokon kívül, mellyek mintegy az ember' természetével együtt járnak, vannak az idő. hely 's események' körülményeiből származók, mellyeknek könnyebbitését vagy orvoslását csodálatos szeretettel eszközli a' kereszténység. Így igen sokaig volt vendégszerető gazdája az utasnak, társa a' bélpoklosnak, kiváltója a' fogolynak, felszabadítója a' rabszolgának: 's midőn a' háború, éhség, árvíz vagy döghalál' ostorai özönlének az emberiségre, láthatólag növekszik ön-fömláldozása, 's vidor szívvvel száll szembe a' legnagyobb veszélyekkel. A' kereszténység mindig, mindenütt, szünet, hivalkodás, sőt még erőködés nélkül is cselekszi ezt: ez természete, ezt elvárjuk tőle; észre sem vesszük többé, annyira megszoktuk már. 'S mégis egyedül csak ő cselekszi: nincs vallás, melly hasonló szeretetre lel-

kesítene ; a' társadalom, sőt a' természet is gyöngé, tehetetlen reá. Végre ez annyira sajátja a' kereszténynek, hogy maguk a' tevékenységi központjától elvált felekezetek is, bár keresztényeknek nevezik magukat, 's írott erkölcstanát követik, azonnal képtelenek lettek e' csoda-művek' végbevételére, bár mint kívánta ezt érdekök, 's bár mekkora emberi segédeszközöket fordítanak is reá, hogy olly termékenységet hazudjanak, melylyel nem bírnak.

A' kereszténység tehát valódiilag természetfölötti szeretet-elvtől lelkesittetik, különös 's maga nemében egyetlen jótékonsági képességgel, vagyis az Isteniség' megkülönböztető jelével van fölruházva.

Ez ama' hatalom, melly közvetett befolyást gyakorolván maga körül, fölmagasítja, átalakítja az eszméket 's erkölcsöket, 's előhossa a' polgárosodást, vagyis a' társadalmi jóllétet.

Hogy illy tevékenységet fejthessen ki az emberi természet' ölében, hogy magát abban mindig sértetlen szentségben, mindig magasabb áldozati buzgalomban föntartsa, hogy ez önző 's kegyetlen természetet magához emelhesse, 's mindinkább javíthassa, hogy a' jót az ember' gondolatainak, terveinek, örömei-'s bánatának tárgyává tehesse, szükség, hogy maga a' jóság, a' legfőbb 's kitűnő jóság — 's ha szabad úgy szólnom, a' megtestesült jóság legyen.

E' megjegyzés megerősödik. 's még világo-

sobbá válik az által, hogy a' kereszténység nem szorítkozik, mint a' természeti jólékonyság csupán e' vagy ama jó tetre, e' vagy ama nyomorúság' enyhítésére, érzéki szükségek' pótlására stb.

Hanem egyszerre mindent átfoglal szeretetének karjaival. Nincs betegség, mint mondtuk, melyre figyelme ki nem terjedne, 's ha az érzéki szükségeket pótolja, sohsem hagyja a' szellemieket kielégítetlenül. A' testet érintvén, a' lélekig hat isteni karja. Az egész embert meggyógyítja, ugyanazon időben megenyhíti a' szenvedést, sőt megkedvelteti 's orvosságra változtatja a' nyavalyát. Szóval, láthatólag viseli jótékony cselekvőségén a' *föltétlenség*' isteni jelvét.

Hogy a' kereszténység a' lényeges jóság, tanúsítja még eszközeinek egyszerűsége; sőt úgy szólván, teljes hiánya, mellyekkel a' legnagyobb műveket hozza létre. Nézzétek e' műveket, végzetlenek; megfoghatatlan gyorsasággal fejlődnek 's nagyobbodnak: tegnap nem léteztek, ma mindenütt el vannak terjedve. Honnan credtek? kitől származtak? ki tudta előkészíteni, kigondolni e' hatalmas életművezetet, melly néha bűvös háló gyanánt terjed el városok, tartományok, országok, az egész világ fölött, játszadozván a' földteke körül, mint a' sz. írás az isteni bölcseségről mondja: *ludens in orbe terrarum*? Hol vannak ez óriási, 's mint a' csillagok, zajtalanul átvonuló művek' tervei, gépei? Sehol; csupán egy szegény nő, vagy egy alázatos pap, főlemel-

kedve az oltár' zsámolyáról, a' szeretet' buzgalom lángjával kebelében, isteni szempontból nézván az ügyeket, kezdé el cselekedni a' jót; működését ügyesség vezeté, bizalom követé, 's minden meglelt. Ime ez a' kereszténység' nagyszerű műveinek története. Vizsgáld, ha lehet, végetlen változatosságukat, feneketlen mélységű forrásaikat, 's mindenikén a' teremtés' bélyegét fogod találni. A' gondviselés az emberek' cselekvősége alá rejtőzik, 's nemcsak esetlegesen 's nagy forradalmak' idején mutatkozik; hanem a' kereszténység' műveiben mindig nyilván látható; folytonosan terem, szünet nélkül alkot a' semmiből jótékonyági csodaműveket, 's föntartja a' semmiség fölött. Innen van, hogy a' világ azokat érdemök szerint meg nem becsüli, minthogy megszokta már gyöngeségénél fogva az eszközökből itélni meg az eredményt. Nem látja a' kereszténység' csodáit, valamint a' teremtés' csodáit nem látja. 'S különös, és ellentéte által igen jelentékeny dolog, hogy a' világ megfeszített figyelemmel kíséri azok' beszédeit, kik az eszközrendő jótékonyági javításokról szónokolnak, de kiknek szavait tett sohasem követi. Bámulva áll az önzésteljes regényhősnek bőbeszédű szeretete előtt, 's nem látja a' szeretetet tevékenységében, a' szegény papnak személyében, ki többet tesz, mint a' másik írni képes. Ez onnét van, mert a' világ csak képletben, csak képzelődésben szereti a' jót, minthogy így hizeleg és semmire sem kö-

ez; a' kereszténység pedig valódi jó, azaz áldozatokkal, 's eredménnyel. A' világnak a' kereszténység' műveinek irányában követett magaviselete 's ítélete, eléggé megmutatta, miszerint azok magasabb elvektől függnék; nehézségek elijeszti; egyszerűségek inye ellen van; nagyon is nehezek 's nagyon is könnyűk egyszerre: nagyon nehezek az embernek, nagyon könnyűek a' kereszténynek. Ez isteniségek' legvilágosb bizonylata.

Azonban a' világ tudtán kívül 's önkénytelenül a' kereszténység felé vonzódik; ellentáll, 's engedelmeskedik neki: 's ez is egyike azon jeleknek, mellyeket Istennek religioja általi hatása fölmutat. Elejétől fogva ellenkezésben volt a' világ a' kereszténységgel, mert a' kereszténység szent, egy religió sem volt tárgya illy ellenségeskedésnek. De a' kereszténység elejétől fogva vonzást is gyakorolt a' világra, 's mindig növekedő, véget nem ismerő javításokon vitte át, mert ő a' leghatalmasabb igazság. A' kereszténységnek ezen végetlenül tökéletesítő jelleme, melly semmiféle nehézségtől vissza nem retten, meglepő. A' hitetlenek nem tagadják e' ténnyt; sőt annyira isteninek találják, hogy általa jöttek a' haladás, vagyis a' végetlen 's az emberiséggel azonosított, ebben mindinkább kifejlődő tökéletesbülés' pantheisticus tanára. De ezen tant, nem mondom okoskodás' útján, mi könnyű volna, hanem tetteleg megdönti ama körülmény, miszerint az

emberiség csak a' kereszténység' befolyása alatt mutatja e' tüneményt. Egyebütt mindenütt mozdulatlan 's tétlen maradt, vagy ha fejtett is ki tevékenységet, ez azonban csak mulékony, eredménytelen volt az erkölcsiségre nézve. A' társadalmi folytonos haladás, csak a' keresztény emberiség közt létezik. Egyedül a' kereszténység tudta megszelidíteni e' vadállatot, 's a' nélkül, hogy erejét szegné, meghagyván természeti vad függetlenségét, melly még mivelte korunkban is gyakran kitör egyéni sőt néha általános kihágásokban, mellyek a' vadságban látszanak visszavinni — nem szűnik azt műveltségre 's pedig néha ugyanezen kihágások által vezetni. — —

A' kereszténységnek ezen az emberiségre, minden akadályok' daczára, gyakorolt, közvetett hatása, tán méginkább bizonyítja isteniségét, mint a' főlebb említettük hatás, mellyet a' magát néki alávető kedélyekre különösen 's közvetlenül gyakorol.

Hamis, vagy legalább nem egészen igaz tan eltakarhatja a' benne foglalt tévelyt vagy tökéletlenséget, közvetlen e' vagy ama' választott időben 's önkényes 's erőszakos eszközökkel létesített eredményei által; de a' közvetett eredmények, mellyeket előre látni nem lehet, a' következmények, mellyeket az idő fejleszt belőle, az utjába gördülő akadályok nem sokára elárulják, megszégyenítik. Ezen bár szigorú, de igazságos szabály szerint nincs emberi intézmény.

melly megállhasson, mert csakugyan nincs is egy sem, melly föltétlenül igaz volna.

Egyedül a' kereszténység állja ki a' kísérletet, 's nevezetes dolog, annál fényesebben tűnik szembe igazsága, minél hosszab, mélyebb ezen vizsgálat. Közelebbről tekintve, megzavarja az emberi gondolkodásmódot, tanának mélysége, parancsainak szigorúsága által. De a' mint inkább kiterjed alkalmaztatása az emberiségre, 's tullép ennek korlátain, nagyszerű, közvetett, egymásután következő eredményeket szül, mellyek mindinkább fölgerjesztik a' bámulat's hála' érzelmét. Kitűnik, hogy nincs idő, nincs hely, nincs állapot az emberiségben; mellyhez nem illenék. Mindenkor tevékeny, mindenütt jelen van, vagy képes jelen lenni. Szintolly könnyen ver gyökeret az ősi polytheista' keblében, mint a' barbarnak szívében, mint a' Caffor vagy Hindu' lealázott fejében, mint a' jelenkori europainak agyában. Hozzáillik minden korhoz, minden tehetséghez, minden jellemhez, minden kedélyhez. Sőt mi csodálatos, hozzáillik az emberiség' életének minden szakához. 's e' szakot az igazság's erénybeni előhaladás' bélyegével jelöli meg, melly haladás belőle fakad 's táplálkozik. Termékenysége születeivel nő, 's minél tovább halad, annál mélyebb 's tágasb ágyat váj magának, mellyet haladás közben betölt. Távol attól, hogy a' szükségstől rettegjen, maga hívja föl, vagyis inkább ő maga teremti 's növeszti a' szükséget,

hogy vég nélkül kielégítse. Annyira, hogy épen ellenkezőleg a' világi dolgokkal, mellyeknek egész életök a' jelenben vagy szűk multban áll, jövődjök pedig szomorú, — leginkább 's mindig a' jövőben van a' kereszténység' élete; hasonló a' földhöz, melly a' mag által mindig termékenyebb lesz. Mondhatni, hogy inkább a' jövőben mint a' multban létezik. 'S pedig milyen multja van! Tizennyolcz százados diadal eljötté óta, négyezer évnyi, azaz minden az idő' kezdete óta elfolyt időn elterjedő várakozás 's jóslat! De mégis inkább a' jövőben él, mert az emberiség, mellyet maga képesít mindinkább alkalmzásainak elfogadására, mindinkább tökéletesb javakat veend tőle, bár sohasem is fogja elérhetni ez isteni mintát.

Illyen a' kereszténység földi 's társadalmi eredményeit tekintve. Innen az következik, miszerint ez kitünő értelemben az emberiség' religiója, 's következőleg az emberiség' alkotójának religiója.

Csatoljunk az eddig mondottakhoz még egy általános áttekintést.

A' kereszténységnek minden bizonylatai közül, valamennyire becsületes hitetlennek meggyőzésére, csak ezt választanám:

Egy bizonyos tényt, 's ennek szükséges következményét.

A' bizonyos tény az, hogy a' babonáság elborította a' világot, hogy a' bálványozás, a' po-

lytheysmus 's minden botor 's becsstelenítő gyakorlataik, vagyis a' legdurvább tévely, 's legszemtelenebb bűn, voltak az emberi fajnak folytonos állapota; 's földulván minden emberek között létező viszonyokat, az erőszak' járma alól a' gyógyíthatlan romlottság' igája alá vivén az emberiséget, véstetjes méreg gyanánt terjedtek el a' társadalmakban; — a' tény az, hogy ez állapotból, ez aggasztó befolyástól a' kereszténység menté meg. 's pedig örökre az emberiséget, azon percztől fogva, mellyben fénye földerült, 's mindenütt hol ragyogott, 's hogy általa a' háromszor szent egy Istennek a' teremtető-, üdvözítő- 's jutalmazónak szellem- 's igazságbani tisztelete minden észszerű következményeivel, minden jótékony eredményeivel, minden társadalmi befolyásával együtt, vagyis ezen tiszta, magasztos. minden saiaiktól ment természeti törvény- philosophia, mellyet az ősidő' legjelesebb férfiai csak távulról sejtének, különbség nélkül minden embernek gyakorlati 's közönséges tudománya, a' szívek' gyönyöre, a' népek' közérzelme, 's mintegy az emberi természet' levegője lett; — hogy mindenütt, hová a' kereszténység el nem hatott, ugyanazon ősi babonáság 's durva bálványimádás uralkodik minden változás nélkül; hogy annak összetornyosult homálya a' keresztény láthatár' szélén még mindig látható, melly magától elenyészni nem képes, annyira sajátja az emberi gyöngeségnek, sem egünk' derűllségét nem za-

varhatja, annyira visszanyomatik a' kereszténységtől; — hogy ama tartományok, melyek hajdan megszabaditva e' homálytól a' kereszténység által mint mi, 's ennek befolyása alatt, az értelmiség 's erény' teljes fényében tündököltek, a' mint megszűntek parancsait követni, Ásiában 's Afrikában, azonnal alásülyedtek az elfajzottság' butasága- 's alacsonyágába, 's századok óta mozdulatlanul maradtak a' sötétségben, melybe a' kereszténység' távoztával estek; — végre hogy az erkölcsi, értelmi 's társadalmi tehetségek' ama tevékenysége, a' fölvilágosodás 's emberi társaságosság' mindig növekedő kifejlődése, melyet polgárosodásnak nevezünk, e' folytonos tökéletesedés, mely mindenben a' legjobbat kívánja, 's mely daczára eltévedései- 's visszaéléseinek nyilván fő törvénye 's végczélja az emberiségnek; hogy mondom, a' polgárosodás, mindenben, mi e' szép nevet érdemli, az evangelium' vonzó erejének műve, mindenütt apostolainak nyomdokait követi, vele tűnik föl és le, korcsosul 's javul, a' mint tőle vagy távozik, vagy hozzá közelebb áll, 's annak mintegy visszasugárzata.

Ime ez a' bizonyos, hiven jellemzett tény.

Szükséges következménye ez:

Hogy van bizonyos erő a' kereszténységben, mely az észet, szívet, társaságosságot, az emberi természet' egész épületét föntartja, 's nélküle el nem érhető magosságra emelé, mely általa mindig nagyobbíttatik; hogy olly elv, mely mindenütt,

hol érintkezésbe lép az emberiséggel, legyen az bárminő, pogány vagy műveletlen, vad vagy polgárisodott, elvénült vagy ifju, minden tagját olly értelmi, erkölcsi 's társadalmi tekintélyre vezeti, melyet magától elérni sohasem volt képes, daczára az ezen elv' elérkezte előtt négy ezer évig tartott erőködésének; melytől örökké fosztva maradott ott, hova az még el nem jutott; melyet meg nem tarthatott ott, honnan eltávozott; hogy ez elv, mondom máshonnan jő, 's nem az emberiségből, hogy szükségképen az emberiség' Alkotójának közbenjárását tételezi föl; megmutatná ez Alkotónak létét, ha az magának az emberiségnek léte által már nem volna megmutatva, sőt még világosabban mutatja amannál, mert a' teremtésnek, különösen az emberiség' teremtésének nagy művéből csupán okoskodás' útján következtethetni Istennek létét, 's itt is homályt okoz a' rendetlenség' nagy rejtelme, melly vádolni látszik Alkotóját: a' keresztnység pedig szemünk elé állítja, mint működik Isten bennünk 's körülöttünk, tapasztalat által győz meg bennünket felőle, kimentti őt a' rendetlenség' betudása alól, midőn e' rendetlenséget megorvosolja, 's fölfedezi őt, az alkotót, föltüntetvén igazságának, szentsége- 's szeretetének jeleit, mellyek láthatóvá teszik szellemünknek, érezhetővé szívünknek, mintegy tapinthatóvá érzékeinknek, 's valóvá teszik a' szép nevet, mellyel maga is nevezetelni akart:

Isten velünk.

Ára 10 kr. pengöben.
